

KERESZTÉNY MAGVETŐ

XXVI-ik évf.

Május—Junius. 1891.

3-ik füzet.

AZ UTILITARISMUS NEVELÉSI RENDSZERÜNKBEN.

Reflexiók Felméri „Nevelés tudomány“-ára.

Iskolai nevelésrendszerünk bajait takargatni már nem lehet. Nem is szükséges, mert ugyan kinek használnánk azzal?! A tantervek kitüzött céljait ifjúságunknak csak egy kis százaléka éri el. Hogy az is milyen áron, többnyire elszomorító rá a felelet. A zöme hátramarad, egy része elhull s célját tévesztve kapkod ide-oda. Már pedig az iskolázásnak nem egy csekély töredékben, hanem a nemzet egész ifjúságában kellene rendeltetését betöltenie. S a mely rendszerben ez meg nem valósul, az okozat forrását abban magában kell keresnünk. Felméri e műveletet éles bonczoló késsel hajtja végre. Neveléstudományának bírálói találhatnak benne gáncsolni valókat: hogy tulhalmozott idézetei fárasztók, a természet-tudományokkal szemben elfogult, a magyar paedagogiai irodalmat nem méltányolja eléggé s így tovább. De az elvitázhatatlan tény, hogy az inductio-nak, mint nevelési alapelvnek keresztülvitelében a megtámadhatlan-ságig erős, a nevelési összhang keresésében szerencsés és igen tanulságos s kritikáiban oly gazdag fegyvertárral rendelkezik, hogy támadásainak szikrázó tüze ellenállhatatlan. Ebben ő legerősebb is, egymaga győzelemmel víva egész légiókkal szemben. S műve, bár komolyan tudományos munka, még sem fárasztó, úgy hogy a laikus is élvezettel olvashatja. Az angol és francia mesterek hatása szellemére ebben nyilvánul s a németektől ebben tér el legelőnyösebben. Ez magyarázza meg nagy elterjedését és az olvasók kedvező véleményét felőle. Hozzájárult e szép sikerhez irodalmunk meddősege is hasonló szellemű művekben.

Én a legjobb olvasmányok kriteriumául azt találom benne, hogy lépten-nyomon gondolatot ébreszt s olvasása közben az eszméknek egész raja vesz körül, mely nemcsak kívülről hatol be, hanem belülről is kifelé, mint egy népes méh-kasnál.

Többfelől jött ismertetés után is e pár vonást előre kelle bo-

csátanom, mielőtt tárgyam fejtegetésében tovább haladnék, mert számot adni tartozom arról, hogy erre vonatkozó gondolataimnak talaja Felméri „Neveléstudomány“-ának IX-ik fejezete, melyben ő „nevelési irányzatok“ czimén a liberalismust és utilitarismust állítja szembe. „A nevelésben — mondja — vagy a tanuló elméjéből indulunk ki, vagy a tanítandó anyagból; amaz az elme mívelését tekintti megoldandó feladatnak, emez a tudás közlését. Amaz liberális, emez utilitárius irány.“ „Az európai iskolázás sulypontja (az angol kivételével) ma az ismeretközlés, az elmének különböző ismeret ágakból vett hasznos tudással való bebutorozása.“

Ez a téves kiindulási pont nevelési rendszerünkben kétségtelenül felismerhető, nemcsak, hanem uralkodó, — s végzetes eredménye az a vergődés, melybe iskolázásunkkal jutottunk. Senki azzal megelégedve nincsen s közönség, szakértők és kormányok egyaránt keresik a baj orvosságát. A diagnózist közönségesen tulterhelésnek mondják. Felméri utilitarismusnak nevezi. Mondjuk, hogy a kettő ugyanaz. S mi lesz a gyógyszer? Elméletileg könnyű volna ajánlani a liberális irányra való áttérést, mert hogy tanításunkban a tanuló elméjét kellene állandóan irányadónak venni, ezt minden józan paedagogus elismeri. Ámde ez elv megvalósítása sokkal inkább tartozik a módszer körébe, mint az iskolaszervezethez. Teljes liberalismussal csak Locke vagy Rousseau szerint nevelhetnénk, míg a nyilvános, közös iskolázásnak a társadalmi és állami élet igényei s szervezeti korlátai közzé kell vonulnia, hol az egyéni különféleségek már magukban is megnehezítik amaz elv teljes mérvű keresztülvitelét. Próbáltak segíteni a bifurcatioval. S már ma ismét visszatérni készülünk az egységes középiskolára. Hogy a humán és reál dolgok egyesítése s megfelelő mértékben leendő mívelése könnyebbé és sikerültebbé tegye nevelési feladataink megvalósítását, ezt ugyan nehéz elképzelni, de hogy a mai rendszernek is sok hiánya van, az kétségtelen. Én még mindig abban a meggyőződésben vagyok, hogy az iskolaszervezetnek, tanterveknek is tökéletesbűlniök lehet, sőt kell is ugyan, de a legnagyobb sikert csak valódi paedagogusoktól, jó methodistáktól várhatjuk, s e tekintetben elfogadom Emmerson kissé paradoxon-szerű mondását, hogy „a rendszer semmi, az egyén minden.“

A mi magát az utilitarismust illeti, ez sokkal inkább vált uralkodóvá a közéletben, mint az iskolában. S jogosultságát egészen kétségbe vonnunk nem lehet, miután a társadalmi és állami élet feltornynosult igényei és el nem utasítható követelményei kényszerítően nehezedenk ránk. Ehez járul a nemzetek hatalmas versenye, mely-

ben már csupán ideális fegyverekkel győzni, sőt ma-holnap élni sem lehet. Életelvei szabályozásában többé egy nép sem független. Nemcsak tudománnyal tudományt s művészettel művészetet, hanem tálmánnyal, iparral, kereskedelemmel és gazdasággal mindenféle hasonlót kell szembe állítanunk s az emberi észszel a természet minden erőit és adományait kizsákmányolunk és gyümölcsözővé tennünk, hogy magunknak jövőt biztosíthassunk. És ez bizony utilitarismus in optima forma. S a ki nemzetünknek ezzel ellenkezőt tanácsolna, azt egyszerűen kinevetnék s okos hazafinak senki se tartatná — hazánkban, hol a gyakorlatiasság, hasznosság elvével még oly igen hátra vagyunk.

Ha már most az iskola az élet szolgálatában áll, — minthogy célját, létjogát egyébben találni nehezen is tudná — akkor rendszerében, szolgálataiban meg is kell felelnie az élet igényeinek. Vagy is: az utilitarismus iránt egészen közönyös nem lehet, azzal szemben ellenséges állást elfoglalnia nem szabad.

És itt felfogásom ellentétesnek látszik a Felmériével; de ez, azt hiszem, csak látszat. Talán ha a kiindulási pontot szabatosan megjelöljük, a továbbiakban együtt fogunk haladhatni. Én ugyanis az utilitarismust nem tekintem nevelési rendszernek, még csak általános paedagogiai elvnek sem, melyen az iskolázást felépíteni kellene vagy lehetne. Előttem ez a nevelés eszmekörében egy alárendelt elv, mely beilleszthető az u. n. liberalis rendszerbe is. Midőn tehát feltétlenül csatlakozom azon állásponthoz, hogy tanításunkban a növendék szelleme s ne a tanítandó anyag legyen irányadó, egyszerűsmind alkalmazhatónak tartom a hasznosság elvét is azon álláspont kizárása vagy, sérelme nélkül. Ha e felfogásom elfogadható, akkor közös alapra jutottunk s Felmérinél a nevelési irányzatok megkülönböztetését úgy vélném helyesbitendőnek, hogy a liberalismussal ne az utilitarismus, hanem a scholasticismus állíttassék szembe, mint a mely középkoriság nevelésünkben csakugyan nem érte még végét. Mert megengedem ugyan, hogy az utilitarismus hozzájárult a tanítani valók felszaporodásához s így az iskolai munka megnehezítéséhez, de a gépiesség paedagogiai bűne a scholasticismust terheli.

Visszatérve iskolázásunk bajaira, szembetűnő küzdelmet, hogy ne mondjuk: vergődést látunk a humán és reálirányu nevelés rendezésében. A gymnasium nem felelt meg a gyakorlati élet igényeinek, az utilitarismusnak — s létrejöttek a szakiskolák. Fájt azonban teljesen elszakítani a gyermeket az anyai kebelről s ennek most egyik, majd másik ruhadarabjából addig aggattunk rá, míg egy izlés nél-

küli divathölgy lett belőle. Avagy nem erre vall-e a latin nyelv nem csupán a reál-, hanem még a polgári iskolában is?! Egy kis humán-puder a reál-bájak emelésére. Hogy aztán a kérők választékban ne szükölködjének, most már az anya is letenni készül özvegyi fátyolát. Csoda-e, ha sokan e veszélyek láttára paedagogiko-polgári házasságra gondolnak.

Kétségtelen, hogy egyik oldalon az utilitarismus tulhajtásai nyilvánulnak, míg az iránt másik felől a kellőnél kevesebb érzék észlelhető. Ez utóbbira vonatkozólag ifjúkori emlékeimből gyakran felújul egy magában véve jelentéktelen eset, mely azonban a szóban forgó kérdés megvilágítására némi fényt vet. A b. e. Kriza János egyszer főgymnasiumunk ifjusága között kerestetvén, a ki kertjének néhány vadonczát beoltsa, egy pár száz humán nevelésü ifju közül csak én merészkedtem e műtetre vállalkozni, a ki annak titkaiba véletlenül voltam egy nagybátyám által beavatva; mert az iskola akkori időben ilyen profán dolgokra még csak nem is gondolt. A jó értelemben vett utilitarismusból pedig ilyesfélét, azt hiszem, szívesen fogadhatnánk ifjuságunk képzésében. Vagy talán azóta nagy haladás történt ez irányban?! Én alig észlelek egyebet, minthogy pl. a növények élettanából már a protoplasmák titkaival is foglalkoznak gyermekeink, a nélkül azonban, hogy egy rózsa szemzéséről, vagy egy dugvány kezeléséről sejtelemmel is birnának. A geológiában tudnak beszélni a föld alakulási korszakairól s nevetségesnek vélik a bibliai teremtés történetét, a nélkül, hogy meghatározni tudnák azon földnemet, vagy kőzetet, a melyet naponta lábaikkal tapodnak. A felsőbb mennyiségtanban egész a tudósok kásátjába vezetik be őket, — s melyik gymnasista tud egy egyszerű számlát vagy egy vagyommérleget helyesen megszerkeszteni? Gulák és gömbök felület- és köbmérésével foglalkoznak s alig van helyes szemmértékek egy hold földnek a kiterjedéséről. Miben áll tehát e nevelési rendszer utilitarismusa? És annak nyomaira az eredményben nem akadok.

Még egy jellemző körülményt emlitek fel a hasznosság elvére vonatkozólag. Mikor a székely-kereszturi gymnasium nagy könyvtárát megalapítottuk, ez intézetünket akkortáiban meglátogatta volt Fretwell János angol barátunk is, a ki jelentékeny anyagi segélyt közvetített iskolánknak Angolországból. Elismerését nyilvánította nemcsak törekvésünk fölött s azt a kérdést intézte hozzánk, hogy mily mértékben van képviselve könyvtárunkban az ipari-, kereskedelmi és gazdasági szakirodalom? Jól emlékszem, mily zavarba hozott minket e kérdés. Hiszen kinek volt, sőt kinek van mi nálunk ma is

gymnasiumi könyvtárról olyan fogalma, hogy ott említett tartalmu műveknek is helye volna!? Azóta sokszor visszatértem e gondolatra. E művelt és praktikus angol, gondolám, bár idegen dolgot beszélt nekünk, kell annak jelentőséggel birnia. S hova tovább, mind inkább rájöttem arra az egyoldalúságra, ama csaknem kizárólagosan theoretikus irányzat tudatára, mely gymnasiumi oktatásunkban és nevelésünkben uralkodik. Avagy nem teljes egyoldalúság-e az, hogy ifjúságunk és nevelői a köz- és nemzetgazdasági ismereteknek még a forrásaitól is távol tartatnak? hogy a nemzet intelligentiájának zöme az irodalom közetlen haszonra vezető ez ágának tartalmáról még sejtelmet se szerezzen az iskolában?

Nem mondom én, hogy iskoláztatásunkban az utilitarismust egyedül uralkodó elvvé tegyük, mert a kalmár szellem hamar előlne minden idealismust az ifjúságban. Végre is a nevelés változtathatatlan főcélja az értelmi, erkölcsi és kedélyi erők öszhangzó kiművelése. Minden egyéb csak ezekért, vagy ezekből kifolyólag történik. A középtanodai tantervekben a tantárgyak is ugy illesztendőök össze, hogy általuk az öszhang biztosítva legyen. Ennek megzavarása nélkül egyik is a másikat el nem nyomhatja. Veszély nélkül egyikből se lehet se igen sokat, se igen keveset vennünk. De ha mindezekben a tudományos szellem a gyakorlati irányzatot egészen háttérbe szoritja, ezzel nemcsak az élet igényei mellőztetnek, hanem könnyen abba a hibába is esünk, hogy a módszer elveszítvén szemei elől az egyént, kizárólag a tanítandó anyagot látja maga előtt. S ez aztán igazán veszélyeztetné a Felméri által méltán kiemelt liberalismust.

Előttünk a nevelés rendezésében a Trefort törekvései és eszméi lebegnek, a ki teljes erejével azon volt, hogy iskolázásunk gyakorlati irányt vegyen. Ő a nyugati műveltséget a nyugati életrevalósággal óhajtotta nemzetünkbe átönteneni — s e magasabb kulturpolitikával paedagogiai törekvésünknek is irányt adni.

Tudománynak és művészetnek csak ugy lehet fokozott hatása a nemzeti életre, ha nemcsak ismereteinket, hanem izlésünket és öszsztevékenységünket is megtermékenyítette. Ennek pedig titka a nevelés rendszerében rejlik, a melynek javítására Felméri hatását nemcsak reméljük, de kimaradhatatlannak tartjuk, — a mely azonban — mind e mellett is — utilitaris irányzatában még veszély nélkül fokozódhatik.

KOZMA FERENCZ.

MÉG EGYSZER BOGÁTHI FAZAKAS MIKLÓSRÓL.

(Észrevételek a „Szombatosok Története“ című könyvre.)

I.

Dr. Kohn Sámuel, a budapesti szabadelvű izraelita hitközség népszerű magyar hitszónoka nagy szolgálatot tett a magyar egyháztörténetnek a Szombatosok Története rendszeres megírásával. Művéből látszik, mennyi anyag volt már nyilvánosságra hozva, s mennyi rejlik még a közlevéltárakban, a miket azonban szerző — a mennyiben hozzá juthatott — fölkeresett s használt. Szerző a magyar irodalmi nyelvben oly járatos, mint bármely írónk; csak könyve címében van egy kis botlás: „A Szombatosok Történetük, Dogmatikájuk és irodalmuk“ — e helyett: Története, Dogmatikája és irodalma, s még itt-ott kevés tollhiba inkább, mint szabály elleni vétség. A magyar nemzet gondolkodásmódjába s politikai érzületvilágába csaknem egészen bele találja magát író; kényes tárgyú könyve írásában annyira óvatos és kimélő, hogy e tapintatát méltányolnunk kell. Csak itt-ott van bizonyítás helyett következtetés, elv helyett föltevés, s a könyv végén feledve a magyar író nemzeti álláspontja.

A szombatosok sectájáról eddig tudtunk tragikus és mosolyt keltő eseményeket, ismertük énekeiket s néhány hitcikköket, Eőssy Andrást és Péchi Simont, üldöztetésöket a XVI—XVII. században, s az unitáriusokkal egybeköttetésöket stb. Dr. Kohn rendszeres történetöket adja, tehát viszontagságaikat, hittanaikat, irodalmukat; nyomozza eredetöket, annak okát, fejlődésöket s aláhanyatlásukat; könyvében a szombatosság világos és érdeklő képe tűnik az olvasó elé.

Ezek általános benyomásaim; történetirói modorára és felfogására, bizonyítékai, következtetései és ítéletei értékére következő észrevételeim vannak:

Először a zsidó és zsidózó vagy szombatos (judaizans sabbatharius) szók XVI—XVII. századi politikai jelentését az unitá-

riusokra vonatkozólag — bár teljes jóakarattal ír róluk — nem fogta fel szerző azon kori igaz értelmében. Az akkori magyar történet, a politikai élet és társadalom más meghatározását mutatja ennek.

A zsidó azon joggal s a keresztényektől általában utált faj volt, melyet a társadalom megvetett, melyet üldözni, büntetni, kiirtani lehetett, mint az ariánust, eretneket, sacramentáriust és lutheránust, protestáns országokban a pápistát, jezsuitát stb. akár megégetni. *Lutherani corburantur*, II. Lajos alatti törvény. Megégetett ariánust és eretneket eleget jegyzett föl a történelem.

A zsidózó és szombatos vallásu is ily üldözött volt; megfogni, bebörtönözni, kifosztani, törvény adott jogot a fiskusnak és fejedelemnek, s oka a katolikus vallástól eltérő hitnézet volt, melyet mint államvallást védett a törvény és kormány. Minden nemzet szabad gondolkozói, a kik a katolikus szentháromsági tannal, Erdélyben a reformált hitü fejedelmek idejében az orthodox reformált hittel ellenkező, főleg pedig ha unitárius nézeteket vallottak s hirdettek, zsidó, zsidózó, szombatos nevet kaptak, ilyeneknek kiáltattak ki, azért, hogy a közvádoló és fejedelem büntető keze elérhesse, meggyőződésöket elfojthassák, őket ártalmatlanokká tehessék. Ezért ítelték el a XV században Huss Jánost, a XVI. században Servetust; ezért vetették Dávid Ferenczet, mint zsidóságra hajlót, börtönre, követői közül Csizsár István kolozsvári senatort, azért, hogy azt mondotta, hogy a szentháromságot a niceai és constánczi zsinat találta fel, mint Istenkáromlót nyilvános helyen botoztatták meg, s Toroczka Jánost Krisztus keresztje elleni káromló szavaiért Déésen cigányokkal kövel verették agyon. Ezért égették meg mint unitárius tanok hirdetőjét, Palaeologus Jakabot, Dávid Ferencz elvrokonát és kolozsvári tanárt, ezért ölette meg Alvinczi György magyar alföldi unitárius papot Veresmarty Illés herczeg-szöllősi reformált püspök.

Nem volt szombatos és zsidózó Dávid Ferencz és Alvinczi György, nem Palaeologus Jakab, nem akarták eltörölni az új szövetséget s visszaállítani Mózes törvényei uralmát és a zsidó hit szertartását, nem körülmetélkedtek, nem ünnepelték a szombatot, nem akarták Krisztust megtagadni s Mózeszt állítani helyére, csak Istenségét nem ismerték el, ez volt bűnök, a Szentháromságot tagadták, ezért kiáltottak ki zsidózóknak! A római catholicismusnak és polgári hatalomnak csak jogczim és ürügy kellett elvesztésükre, s ama vésteljes két szó; „zsidózó, szombatos“ átadta őket az önkénynek és gyűlöletnek, s ők vallásos meggyőződésök vértanuivá

lettek, mint megöletett, megégettetett az első keresztény században ariánusnak s photiniánusnak gúnyolt sok szabad gondolkozásu, s a reformáció első korában sok lutheránus és sacramentárius.

A kálvinhitű orthodoxia mondatta Kemény Jánossal is, hogy Mikó Ferencz, a nagy hirnevű unitárius mecenas zsidó és athaeista; mert Dávid Ferencz álláspontján maradt meg rendithetlenül; ezért támadt zsidó és szombatos hire Balassy Ferencz udvarhelyszéki főkirálybírónak, mert ő és a hasonlóul gondolkozó unitárius főemberek hatalmas urak voltak, tiszta unitárius hitökről bátran vallást tettek, házuknál, kastélyaikban Dávid Ferencz hitét valló prédikátorokat tartottak, szintugy, mint a Báthoriak, Gyulafyak és Kornisok a legnagyobb Kálvin-világban is csak katolikus és jezsuita papokat hívtak udvaraikba, s a Krisztus-imádás tanát rájuk kényszeríteni a fejedelmek sem birták. Dávid Ferencz elítéltetésekor, mellette tüntetőleg hagyták ott a fejedelmi ítélőszék gyüléstermét a nemesség és főbb unitáriusok, a mi a fejedelmet gondolkodóba ejtvén, az ítéletet egy nappal elhalasztotta, s csak azután, a jezsuiták türelmetlen ösztökélésére és biztatására mondatott ki az, ugy, hogy a fejedelmi palotát erős kék és veres darabont csapatok vették körül, őrködve a köznyugalom felett.

Korlátolt elmék, lelki sötétben élő lelkek voltak ama gyászos időben azok — minők ma is vannak — a kik az unitáriusokat szabadabb hitelveikért nem tartották keresztényeknek, s azt hiresztelték róluk, hogy zsidóságra tértek át, a kereszténység ellenei közé sorakoztak, méltók a halálra. Hitbéli meggyőződésök hozta rájuk veszedelmöket.

Dr. Kohn világos látása itt tévedett nagyot, rokonszenves jóakarata és igazságérzete — a mi pedig egész művén átvonul — az unitáriusok zsidósága, zsidózása és szombatos volta megítélésében magát nem érvényesítette, a hatalom és uralkodó vallások üldözési pusztja jelszavára nagyobb súlyt fektetett, mint a dolog belső igazságára; faja és vallása irányában levő elfogultsága miatt — a mit pedig kerülni kívánt — igen ruganyos és terjedékeny értelmet adott a zsidó és szombatos elnevezésnek, a mi vádaskodás volt inkább, mint valóság, keresett ok és szín, szilárd, de más hitbéli meggyőződésű férfiaknak törbeejtésére és kifosztására. E ruganyosság és hibás felfogás a büntetésre minősítő szók értelmezésében vihette arra a téves ítéletre a Szombatosok tudós történetiróját, hogy az 1638-ki déési szombatos üldöző törvényszék tartásakor Erdélyben a szombatosok számát 15—20,000-re tehetőnek írta. (204. l.) Én nem

állítom -- mint dr. Kohn sokszor teszi -- hogy ennek alig fele lehetett, de az akkori dolgok és történetek ismeretéből következtethetőnek hiszem; felét bizonyára szabad unitárius meggyőződéseért bélyegezték meg ellenségeik zsidózó és szombatos elnevezéssel. Ebben dr. Kohn nem gyakorolta kellő szigorral a történetíró kritikai tisztét. Kálvin üldözési szelleme nyilvánult itt inkább, mintsem oly nagyszámu unitárius zsidó vallásra térésének bebizonyított ténye Medgyesi Pál, Rákóczi fejedelem udvari papja és Gelei Katona István; később reformált püspök theologiusi gyűléte az unitárius Beke Dániel püspök ellen, mintsem a kereszténység nagy érdekének féltése.

Azt sem tartom igazoltnak, hogy Borsos Tamás és Balassy Ferencz 1615 körül szombatosok lettek volna, mint dr. Kohn állítja. Borsos ellen az 1595-n Szinán basához irt maros-vásárhelyi levelet hozva fel, a mi 20 év előtt történt, háborus időben, a mikor az élet megtartása minden más érdeket háttérbe szorít. De ha ő ily sok idő mulva is, mint nem keresztény, a szombatot tartja, vajjon lehetett volna az erős orthodox reformált hitű Bethlen Gábornak éveken át fontos állami küldetéseiben s a portán is követe? Hihető-e az, hogy ha ő titkon szombatos volt is, külsőképpen -- mint dr. Kohn állítja, -- ily igen buzgolkodott volna, s ha igen, a fejedelem, a ki maga hozta 1618-ban a szombatosokat üldöző első törvényt,¹⁾ vajjon türte volna-e azt, s bizalmát ily eretnekekben helyezte volna? *Credat Judaeus, Apella.* Én nem látom hihetőnek.

Balassyról szintén egy br. Orbán Balázs Székelyföld Leírása című művéből vett néphagyománnyal s néhány levéllel akarja dr. Kohn a zsidóságot és szombatosságot bebizonyítani. De néphagyományra történeti tényt alapítani nem engedi a történelmi kritika. A nép hajlandó saját balvéleményét megtörténtnek, igazságnak adni ki, de ezt elfogadnunk nem szabad. A másik bizonyíték, hogy ő Pécht atyjának, ez őt fiának nevezte, még kevesebb súlyú. Ebből hitközösséget következtetni szintén nem lehet. Azon korban köz szokás volt főurak és fejedelmek közt, hogy egymást rokonszenvők s barátságuk bensősége jeléül ily szólították meg. Ez sem elég Balassy szombatosságának igazolására, a mi alább kétségtelen adatokkal lesz kimutatva. Hátrább látni fogja a tisztelt szerző ur, hogy Bogáthi az öreg Kárádival folyó polemijában azt írja magáról, hogy annak éles írására ő fiuhoz illő tisztességgel válaszolt, a mi azt teszi, hogy őt atyjának nézte, s vele szemben szintén élesen írni megengedhető-

¹⁾ A Szombatosok stb. 85. l.

nek nem tartotta. Vajjon ezért Kárádi Pál is szombatos volt?! Nem egyeztethető e tényekkel szerzőnek azon előadása, midőn a szombatosság kezdetét 1588-ra teszi, s alapítója Eössy András mellé első ügytársul Bogáthi F. Miklóst és Péchi Simont, a hirneves tudóst és államférfit adja, (47. l.) a kik hihetlen rövid idő alatt megteremtették e korszakbeli szombatos-irodalmat, melynek az új hitfelekezet köszönte szervezését, valamint vallásos gyakorlatának egyöntetűségét. Ezek — írja szerző — a maguk felfogása szerint átdolgozták a zsolnárokat, átvették egyszerűen, vagy vallásos nézeteikhez módosították az unitárius énekeket, (más helyen tagadja ezt szerző,) versbe szedték a zsidó imakönyvek néhány darabját, s az ó szövegség több más költői részét; de irtak is himnuszokat, valamint az összes vallási életet felkaroló eredeti énekeket is, és nem sokára önézettel mondhatták el:

Im vallásunk minden részéről énekeket irtunk,

Külön magának minden dologról rend szerint egy végbe. (47. l.)

E bőv részleteket — mond szerző — nem sokára összeállította egy rendező kéz, valószínűleg az Eössyé, és a szombatoságnak már 1600 körül volt önálló teljes Énekeskönyve, melyet később új énekekkel pótoltak meg. stb. (48. l.)

Szerző szerint Bogáthi még a szombatoságnak 1588. Eössy által megalapítása előtt s azután is szombatos énekek készítésével, zsolnárok fordításával, unitárius énekek módosításával, (tehát mégis voltak módosított énekek) zsidó imakönyvek, s az ó-szövegségi költőibb részek versbe foglalásával foglalkozott. Így jött létre (1600 körül) az eredeti régi (érti a J a n c s ó - C o d e x - e t) Szombatos Énekeskönyv. (48. l.)

Elősorolván dr. Kohn az Akadémiában és a kolozsvári unitárius főtanodában levő I. számú (J a n c s ó - C o d e x) Lugossy által s a Kriza és e czikk írója által ismertetett II. III. számú szombatos kéziratokat (C o d e x e k e t), megjegyzését így végzi: E három kézirat, mely egymást kiegészíti, tartalmazza a régi Szombatos Énekeskönyvnek vagy helyesebben az e korszakbeli szombatosi vallásos költészetnek összes énekkészletét. (50 l.)

Mindezekre én csak annyit jegyzek meg, hogy Péchi 1588—1597 körül még mint ifju külföldön utazott és tanult, az előtt itthon tanított és gyermekeket nevelt, vallás alapításról tehát nem gondolkozott. Bogáthi ez időben kolozsvári unitárius magyar prédikátor volt s szintén egyébbel foglalatoskodott, 1592-ben pedig már meg volt halva, a mint hátrább ki lesz mutatva; szervezőnek, ének-készlet gyűjtőnek és rendezőnek tehát ez időben egyedül Eössy marad fenn, s az ő szom-

batosi vallás-alapító munkájának folytatója és gyarapítója Péchi lett, de csak a XVII. század II. III-ik tizedében, Bogáthinak szombatos vallásalapítási törekvést és érdemeket tulajdonítani sem akkor, sem előbb vagy utóbb egyáltalában nem lehet.

De Bogáthi zsoltár-fordítását igazolja a kolozsvári unitárius főtanoda könyvtárában levő, épen általam ismertetett 1604-ki példány — mondhatja valaki — a mit én életiratában a Ker. Magvető XV. köt. 165 lapján Bogáthi unitárius zsoltár ének ének, a 169. lapon unitárius zsoltárkönyvnek állítottam, melylyel az Akadémia Jancsó-féle példányába egybe volt kötve egy Szombatos Hymnus-z-könyv, egybehasonlítván a kettőt, a 244. lapon ismétlem: „hogy a Lugossy által Péchinek tulajdonított énekek nem övéi, hanem Bogáthi F. Miklóséi, tehát nem szombatosi, hanem unitárius énekek“; végre a 251. lapon: „Bogáthi határozottan unitáriusnak irtam. Való, e zsoltárok léteznek, de szerintem nem szombatosok, hanem unitárius zsoltárok.“

Dr. Kohn tagadja ezt, s műve 141. lapján azt irta: hogy ép azon adatok, melyeket Bogáthi a Balassy Ferencznek ajánlott kézirati művében maga hagyott fenn magáról, azt mutatják, hogy a ma könyv írója szombatos volt, tovább ismét: de mind ennél világosabban, mondhatni félreérthetetlenül tanuskodik Bogáthi szombatosága mellett zsoltár-fordítása; nemkülönben műve 149. lapján azt írja: Bogáthi minden zsoltár végén, néha kezdetén elmondja: ki irta? mily alkalomból s mi célra? Értelmezéseinél mindig zsidó szempontból indul ki, és a zsidó hagyományt követi, leggyakrabban zsidó biblia-magyarázókat: Dávid Kimchit, Salamon Jiczchakit, Ibn Ezrát, kiknek nézeteit, a mennyire a magyar nyelvben lehetséges, néha szó szerint ismétli; tovább a 146. lapon írja: Bogáthi egytől-egyig a zsidó nép régi történetéből — a mint ő mondja — „az időkbéli históriák értelme szerint“ magyarázza azokat; midőn az egyes zsoltárok tartalmát és célját meghatározza, egészen a zsidó exegesisnek, kivált Kimchinek befolyása alatt áll, s a keresztény felfogás ellenére, sehol sem akar vonatkozást tenni Jézusra, s az általa alapított egyházra; ismét tovább a 147. lapon azt írja: Bogáthi semmit nem vonatkoztat Jézusra, hanem a Messiásra, vagy Krisztusra, de ekkor sem Jézust vagy a kereszténységet érti alatta, nem tulajdon nevet, hanem fogalmat, felkentet ért; végre Bogáthi mindenütt dicséri a zsidókat, s azt a zsoltáraiból kiszakított egyes mondatokkal igazolja. Így az L-ik Zsoltár 7. verséből kiszakítja ezt:

Én sajátim, szentim, fiaim, ti zsidók! (149. l.)

a XVIII-ik zsoltárból:

- Gondolom, hogy végre minden népek így zsidóvá lesznek. (150.l.)
- a XIX-ik „ Isten törvényét csak Izrael tudja, mert azt csak ő hallotta. (150 l.)
- a XXXIII-ik „ Drága nép és boldog tehát a zsidó nép,
 „ Hogy neki Istene oly mennybeli Felség. (149. l.)
- a XX-ik „ De pogányok hitünkre nem csak térnek,
 „ Fiokat is zsidó hiten nevelnek,
 „ Firól-fira im majd mind zsidók lesznek,
 „ Mert hiszik, hogy zsidók mind istenesek. (150. l.)

Mindez világosan bizonyítja — írja dr. Kohn — hogy Bogáthi zsoltárai mindenütt szombatos nézeteket és tanokat juttatnak érvényre, s hogy olyan határozott és erős zsidó szellem nyilatkozik bennök, a minő nincs zsidó fordítóknál is, (151. lap.) s azon oknál fogva, hogy Bogáthi mindenütt a zsidó biblia-magyarázók után indult, egyes helyeknek zsidózó értelemben módosításáról szó sem lehet (153. l.)

Ezek alapján írja szerző, hogy Bogáthinak éppen zsoltárai tartalmából győződött meg, hogy az nem unitárius szellemben írt munka s hogy szerzője szombatos, ennélfogva őt a szombatosság számára reklámálja. (Előszó IV.)

Dr. Kohn e felfogására és bizonyítékaira ezek ellenészrevételeim.

Először a tisztelt szerző ügyvéd is, bíró is egy személyben nem lehet; véleményt mondtam én, mondtott ő, itélni a közönség és szakembereknek van joga, miután állításainkat és bizonyításainkat megbírálták, s az enyémet, vagy a dr. ur véleményét találták igaznak. Ezt be kell várnunk mindketten. A reklámálás — szerény nézetem szerint — azon kívül, hogy a finomabb írói érzéket sértheti, el is van hirtelenkedve.

Másodszor az érvekről szólok. Dr. Kohn azt írja a 142-ik lapon, hogy már az, hogy Bogáthi Kárádi Pál püspök megyéjében, az Alföldre menekült, gyanítatja, hogy ő szombatos lett, hisz az első szombatosok mind az elítélt Dávid Ferencz hiveiből kerültek ki Ez ama hamis okoskodási módot juttatja eszembe, melyet én még a Rhetorikában tanultam félszázad előttt: *ba c u l u s i n a n g u l o , e r g o p l u i t*. Egy brassói krónika is azt mondja Dávidról, hogy ő Sacra-

mentáriusból Ariánus, Ariánusból zsidó lett.¹⁾ Szántó István jezsuita pedig úgy nyilatkozott róla, hogy ha ő életben marad, az volt szándéka, hogy behozza a zsidóságot s a körülmetélkedést, és elvesse az egész új szövetséget. (33. l.) Ezek szerint Dávid F. zsidózó és szombatos volt. Ezek azonban csak alaptalan vádak, s bebizonyítatlan állítások, melyekre igaz ítéletet alapítani nem lehet. Dávid F. és Bogáthi zsidósága kérdése, e czikk elején ki van fejtve. Sajnál nám, ha dr. Kohn igazságoknak tekintené a szász krónikás és jezsuita bizonyítatlan állításait.

Az is mutatja — folytatja szerző — Bogáthi szombatoságát, hogy ő annyira túlmént Dávid Ferencz tanain, hogy Kárádi is megneheztelt rá érette. (142 l.) Nem a szombatoságért volt e neheztelés, s nem a Mennyei Jelenésekről állítólag szombatos szellemben irt műveért — a mi bizonyítatlanul van állítva — de az opportunistá püspöki többséghez hajlásáért. Ezért volt — a mint ezt Uzoni F. István kézirati egyháztörténetében minden kételyt kizárólag bebizonyítja — mérges polemiája Kárádinak Ovári Benedek simándi prédikátorral, Bogáthi Miklóssal és Basilius Istvánnal²⁾, a minek az lett következménye, hogy Bogáthi később, elvi szigorát enyhítve, épen a püspök eklézsiájában, Kolozsváratt unitárius magyar prédikátorrá lett.

Szerző Bogáthi szombatoságát a Balassy udvarában való papi szolgálataival is igyekszik igazolni, de azon érvei, hogy e főur szombatos lett volna, a kritikát nem állják ki. Szent-Demeteren Uzoni F. István történeti műve szerint nem volt szombatos templom, de volt az egész XVI—XVII-dik században virágzó unitárius egyház és templom. Hogy a Mennyei Jelenésekről irt nagy művét a szombatosokért írta volna, a kiknek isteni tiszteletök prédikációval volt összekötve, de azoknak nem voltak tanult papjaik, ez pusztá föltevés és bizonyítatlan állítás. Az unitáriusok is predikációval tartják isteni tiszteletöket. Hogy ama kifejezés alatt (143. l.): hogy az Apocalypsistről irt művét az istenes szenteknek s tanulóknak hasznára írta, szombatosokat értett volna Bogáthi, a kik hymnuszaikban istenes szenteknek nevezték magukat s kiknek Énekeskönyve Isten sereginek épületéért iratott — ez állítás is téves föltevés. Az unitáriusok az előtt, mikor még az országos törvény oltalmát nem nyerték volt meg, szintén így nevezték magukat, részint a nép rokonszenve megnyerése,

¹⁾ Trausch, Josephus. Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum, sat. I. köt. 71. l.

²⁾ Steph. F. Uzoni. Histor. Eccl. Unitariorum stb. Tom. I. Volum I. 262—64. 266—276 ll.

részint vallásuk isteni voltának jelzése végett; s oka az volt, mert a létező vallások nevét nem használhatták, mert azoktól már elváltak volt, az unitárius nevet szintén nem, mert azt a törvény még nem adta volt meg, ezért kellett magukat istenes szentek, Isten seregi néven nevezni, a mi más vallások jogát nem sértette. Téves szerző azon állítása is, hogy Bogáthi szombatosságát e szava is elárulja: egy esztendeig munkálkodtam a Jézus Krisztus történetében, a kit új frigy könyvének hívnak. Ő maga tehát — jegyzi meg szerző — csak historiát lát az evangéliumokban, melyeknek nem adja a szokásos új frigy nevet, a melyen hívják. Ez pedig szombatos nézet... Szerző itt is igen tévesen ítél. Az unitáriusok az evangéliumot Ujszövetségnek tartják s nevezik, s a mint az Ó-Testamentumból Mózes II-ik könyve XX-ik része 2—17. verséből fölvevették imáik közé a Tízparancsolatot¹⁾ azért, mert az Isteneszmé egységét s a képek és szentek imádása tilalmát abban látták leghathatósabbán kifejezve: szintúgy Máthé evangéliuma VI.része 9—13. verséből fölvevették, még pedig imáik közt a legelső helyre téve a Jézus által tanított Miatyánkot²⁾, mint a mire Jézus maga útastította tanítványait, s a mi az unitárius vallás egyszerűségével összhangzásban van. A négy evangelista irásának Jézus életére tartozó

¹⁾ 1. parancsolat. 2. vers: Én vagyok a te Urad, Istened stb. 3. vers: Ne legyenek tenéked én előttem idegen Isteneid.

2. parancsolat. 4. vers: Ne csinálj te magadnak faragott képet, se semminemű hasonlatosságot stb. 6. vers: Azokat se ne imádjátok, se ne tiszteljétek, mert én vagyok az Ur, erős boszuálló Isten stb. 6. vers: És irgalmaságot cselekszem azokkal, a kik engemet szeretnek s az én parancsolatimat megtartják

3. parancsolat. 7. vers: A te Urad, Istened nevét hijában fel ne vegyed, mert nem hagyja az Ur erős büntetés nélkül stb.

4. parancsolat. 8. vers: Megemlékezzél a szombatról, hogy azt megszenteljed s.a.t. 9. vers: Hat napokon muukálkodjál stb. 10. vers: Hetedik napon a te Uradnak, Istenednek szombattja vagy, ne tégy akkor semmi dolgot, se te magad stb. 11. vers: Mert 6 napon teremté az Ur a mennyet, földet stb. és megnyugovék az Ur és megáldá a szombatnapot és megszentelé azt.

5. parancsolat. Tiszteljed a te Atyádat, Istenedet stb., hogy hosszú életű légy e földön stb.

6. parancsolat. Ne ölj. 7. parancsolat. Ne paráználkodjál. 8. parancsolat. Ne lopj.

9. parancsolat. Ne mondj felebarátod ellen hamis tanubizonyosságot.

10. parancsolat. Ne kívánd a te felebarátodnak házát, házas társát, se szolgálóját, se szolgáló leányát, se ökrét, se szamarát, valamelyek az ő kapuin belől vannak.

²⁾ Máté evangéliuma 9. verse: Ti azért ne lármásan, dicsekedve,

részét az unitáriusok azért méltatják különös figyelemre, mert ember-voltát abból tudták legmeggyőzőbben bizonyítani. Historiai könyveknek azért nevezték a négy evangélista irását, mert azokban van megírva Jézus élete s működésének története. Ebből szombatosságot következtetni nem lehet. Itt szombatos nézet nem forog fenn. Ez unitárius álláspont. Dr. Kohn több joggal nevezhetné a mai unitáriusokat szombatosoknak, mereven ragaszkodva a betűhöz, — a mi megöl — mert, a mint az előbbi lapon idézém, mi a Tízparancsolatban rendelt szombat megtartását és ünneplését ma is megtanuljuk s gyermekeinknek is megtanítjuk; de a pap és tanár tanításközben megmagyarázza, hogy reformált keresztény felfogás szerint őseink a szombat helyett a vasárnapot rendelték megünneplendőnek, s mi, bár a bibliai parancsolat szombatra szól, alatta a vasárnapot értjük s tartjuk meg. Szombatosok vagyunk-e azért? Nem.

Az is nagy tévedés szerzőtől, hogy a Balassy Ferenczhez irt ajánló levél e befejező része: „Nemes vitézlő Balassy Ferencz, Udvarhelyszék főkirálybírájának, az új Jeruzsálemben nemes örökséget s részt kíván Istentől, Bogáthi F. Miklós“ — szombatos üdvkivánat lenne. (144. l.) Ez a Dávid Ferencz értelme szerint reformált unitárius hitre s megújított unitárius egyházra is vonatkozik, a mit az első évtizedbeli unitárius papok és írók prédikációikban, kézirati és nyomtatott munkáikban szeltében használtak. E chiliastikus felfogásból — a mi bizonyítva egyébiránt sincs — Bogáthi szombatoságát következtetni helyesen nem lehet.

Azon bizonyítékokra nézve, a miket dr. Kohn Bogáthi zoltárfordításainak szelleméből következtet, s a miket az általa forrásul használt héber bibliamagyarázók: Kimchi és Rasi és mások műveiből való kölcsönzésről előad — mint nem hebraeista — nyelvészeti és exegetikai szempontból nem nyilatkozhatom, csak néhány általános elvi megjegyzésem van, a mit meg kell tennem. Egyik az, hogy egész szövegekből kiragadott csonka mondatokkal való bizonyítást

az utczák szögleteire kiállva, ne csak beszéd stb. de így imádkozzatok: Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltessék meg a te neved.

10. vers: Jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratom, mint mennyben, ugy itt e földön is.

11. vers: A mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma.

12. vers: És bocsásd meg a mi vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk azoknak, a kik mi ellenünk vétkeztek.

13. vers: És ne vigy minket a kísértetbe, de szabadíts meg a gonosztól. Mert tiéd az ország, a hatalom és dicsőség, mindörökké. Ámen.

helyesnek s meggyőzőnek nem tartok. Ugyanazon mondatnak egészen más az értelme egy egészet képező versben és zsoltárban, s más abból kivéve, külön állítva oda az olvasó elé. Másik: a tudományban általánosan elfogadott elv, hogy a fordítónak és feldolgozónak eredetijéhez kell magát tartani s főleg a szellemet hiven kell kifejezni igyekezni. Ha Bogáthi Kimchi és társai művét használta forrásul — mint szerző állítja — szükségképen hozzájuk kellett magát szabnia, s gondolatmeneteket és írásuk szellemét hiven visszatükröztetni önművében. Szent Dávid zsoltárai többnyire az ő királyi háza és a zsidónép dicsőítése s olykor ostromozása. Bogáthinak el kellett fogadni a zsidódicsőítő eszméket és felfogást; ez nem az ő subjectivitásában leli magyarázatát, de forrásaiban; helyeslést érdemel, nem gáncsol. Harmadik: a Jézus helyett Krisztus (fölkent, messiás, megváltó) szó használásából való következtetések. Ez, egészen Dávid Ferencz álláspontu unitárius felfogás vonatkozik az ember-Jézusnak királyi, főpapi és prófétai tisztére, s hogy Bogáthi, mint Dávid Ferencz egyik hive, inkább felkent királyt, Krisztust és messiást használt, a mi ember-voltát mutatta, mint Jézust, a kit ellenfeleik Istenné akartak tenni, ez az unitárius hitfelfogás természetéből következett, s nem szombatosságból. Ebből szombatosságot kimagyarázni akarni nagy tévedés. Szent Dávid zsoltárain végig vonul amaz eszme, hogy Isten az ő házában a királyságot (Krisztus-ságot) örökössé teszi, ellenégei ellen védi, s ekkor alatta megerősödik s elterjed a zsidó nép és zsidó vallás, ez lesz úr és parancsoló minden nemzetek felett. Innen a zsidó-cultus Bogáthi zsoltáraiban.

A XVIII-ik zsoltárban ez éneket adja a király ajkára:

Ezen mindenek felett örvendek és téged szeretlek,
Hogy Dávid Krisztusról azt fogadtad, kit nem felejthetek,
Fiam, unokáim, utánam mind Krisztusok (fölkent királyok) lesznek.

Bogáthi Akad. példánya 40. vers, 149. lap.

Az II-ik zsoltárban:

Érdemlem ugyan, hogy székeimből kivess,
Országomat rám támaszszad, megöless;
De ne szégyenits, előbb el ne vess,
És Krisztusi névben engem ne veszess.

Ugyanott 112. l.

Ugyanott tovább:

Azért erősítsd meg Uram székemet,
Végezzem el Sionban szép művemet,
Építsem az romlott Jerusálemet,
Az Hütnek és az Christusoknak helyet.

U. o. 113. l.

A LXI-ik zsoltárban :

Ne fogasd el napimat, hadd éljek még Uram, király vagyok, hadd éljek,
Maradékim felől, az te Christusodról, had magamról hihessek
Örök királyságra az én székem leszen, ha én itt hosszas leszek.

U. o. 128. l.

A LXXXIX-ik zsoltárban panaszra fakad :

De most úgy látszik, hogy haragodban frigyedet megszegted,
Dávid Krisztusról elfelejtkeztél, mert magvát elvetted,
Ország szép hírét és méltóságát népednek elrontád,
Christusod székét magas polczról hogy porba taszítád.

U. o. 183. l.

A CV-ik zsoltárban haragra gerjedve, így fenyegetődzik :

Ti bakók! szentimet meg ne bántsátok,
Kivált Krisztusomat (felkent királyimat, messiásimat) nekem hagyjátok.
Én prófétámat ne búsítsátok,
Mert bosszu helyébe többet várjatok. Akad. példány 209. l.

Bogáthi fordítói és feldolgozói tisztének tett eleget, művében Dávid király Krisztusát Jézussal föl nem cserélve, s rá nem vonatkoztatva, a mi eredetijétől eltérés lett volna.

Dr. Kohn föltevéseivel, inductiv okoskodásaival szemben én pozitív tényeket sorolok elé, bizonyításául, hogy Bogáthi elébb Dávid Ferencz hive volt, ezért papi tisztétől eltiltatva, Alföldre menekült, később az erdélyi bevégzett tények előtt meghajlott s a Blandrata és Hunyadi püspök által átalakított unitárius egyház tagjává lett.

1. Bogáthi 1585-ben maga írja, Balassyhoz intézett ajánlólevelében, hogy a tanítók czirkálása és hamis vád s patvar miatt, a mivel a fejedelmet s tanácsát rá, Trauzner Lukácsra és Jakob (a tanácsi jegyzőkönyvekben: Jacobinus) Bernádra haragította vala, Gerendről ő Baranyába szaladott. ¹⁾ Megjegyzem, hogy Trauzner Dávid Ferencz veje volt, aki szólni nem képes ipját 1579-ki elítéltetésekor a fejedelmi törvényszék előtt védte, Jacobinus Bernád

¹⁾ Ker. Magvető XV. köt. 1880. 6. l.

Kolozsvár egyik tekintélyes polgára, a kit Báthori Zsigmond alatt, ennek védlevelével, 1588. egyháza külföldre küldött a végre, hogy a kolozsvári főiskolához valamely jeles tanítót hívjon meg, ¹⁾ s a kinek fia, Jacobinus János Kolozsvár főjegyzője, majd Báthori Endre és Mihály vajda kancellára, s az 1595-iki havasalföldi erdélyi hadjárat történetírója volt, Bogáthi tehát Dávid Ferencz leghivebbjei közé tartozott, szombatos nem lehetett.

2. Boros György a kolozsvári unitárius főtanoda könyvtárában egy, szerinte 1620—30. között írt Szombatosok Régi Könyve című kéziratot talált, azt a Ker. Magvető 1886. évi XXI. kötete 6., 76 és 142. s következő lapjain ismertette, ezen csaknem egykoru Codex írója, elbeszéli, hogy a midőn Dávid Ferencz 1579. elítéltetett s Blandrata és Hunyadi Demeter püspök új unitárius hittvallást állítottak meg, arra a papságot megeskették, s ha nem a szerint prédikáltak, eklézsiájoktól megfosztották: ez eljárást Dávid elleni árulásnak tekintette néhány unitárius pap, ellene felszólalt, s ezért az előbb velök egy hiten levő atyjokfiai ellenök támadván, őket a prédikálástól eltiltották. A Codex szerzője keményen megrója őket, hogy eltértek az igaz hittől s e rövid megjegyzésben ad kifejezést méltatlankodásának: Hiszen ez árulás! E papok pedig voltak — úgymond — Bogáthi Miklós, Erdődi András és többen, a kiket meg is nevez. ²⁾ Ez is igazolja Bogáthi Dávid-ézelműségét, unitáriusságát s ezért tisztétől megfosztatását. ³⁾

3. Uzoni F. István unitárius egyháztörténetíró ezeket jegyezte fel Bogáthiról. Ő Dávid F. elítéltetése után tiz theologiai tárgyú művet írt. I. Az Apostolok leveleiről magyarázatot, II. Az Apocalypsis t Paleologus Jakab Commentarius a alapján 52 cikkben magyarázta meg. III. Ugyanabból szent-demeteri papsága alatt, Balássy védője udvarában négy éven át tanuságokat írt. IV. Ezekre Kárádi Pál, alföldi unitárius püspök feddő levelet küldvén hozzá, ő is írásban hosszason felelt. V. Kárádi másodszor is írt, élesen, de ő fiuhoz illő tisztességgel válaszolt rá. VI. Egy éven át a Jézus Krisztus Történetét fejtegette, az Apostolok írásait hét részre osztotta, melyből hat rész a négy historikus evangelista (Máthé, Márk, Lukács, János) írása töltötte be, honnan bizonyítják, hogy Jézus volt a Messiás. VII. Krisztus jövőndöléseit és az

¹⁾ Kolozsvár Története. Oklevéltár II. köt. 150. l.

²⁾ Ker. Magvető. XXI. köt. 145—45. ll.

³⁾ Ker. Magvető. XXI. köt. 145. l.

A p o c a l y p s i s m a g y a r á z á s á t az istenes szentek és tanulók számára, s minthogy pártfogója, Balássy Ferencz kenyerén és vizén élt ötödfél esztendő óta, neki ajánlotta azt, hogy lássák, ki szárnya alatt nyugodt a pokolidőben, s lássák vallása felőli értelmét is. VIII. a Törvényről irt XX. tételt Gerenden 1582. ápr. 22. IX. A Szent Lélekről XXVIII. tételt. 10. irt XV. jeles tételt (nem mondva meg, kinek beszédére) a Zsidókhöz írott evangéliumi levél alapján, Válaszuti György pécsi unitárius paphoz, melyek közül 5 tétel tüzetesen Jézusról, az ő Istenhez való viszonyáról szól; méltóságát, uraságát és hatalmát, Mózes és minden próféták, uraságok és angyalok feletti méltóságnak, uraságnak és hatalomnak mondja, s a IV-ik tételben őt bizonyos formában imádandónak állítja, mint a ki a zsidóknak és nem zsidóknak örökös ura és királya. Szó szerint idézem a vonatkozó Tételleket Uzoni F. István sokszor említett művéből.

I. Tétel. Jézus, mint Isten fia, nagyobb és több, mint a próféták, angyalok, Mózes, Áron és a Levita nemzetség bármelyik főpapja, több, mint maga Ábrahám. Ha Jézus bizonyos kitüntető okból azok mindenikénél nagyobb, akkor ő bizonyára Istennek fia, most, az volt, és lesz, vagyis az Isten felkentje (Christus) Zsid. I. Rész. 3. 5. 7. vers.

II. Tétel. Jézus nagyobb a prófétáknál, mint-hogy Isten azok által különböző időben és különböző módon jelentette ki akarataát a zsidóknak, de Jézus által csak egyszer, s akkor mindeneknek, nekünk, a zsidóknak és körülmetélteknek (nobis et vobis preputiatis — írja Bogáthi, mintegy gúnyolva a körülmetélkedés tanát). Zsid. I. R. 1. 13. vers. Itt Bogáthi magát a körülmetélkedő zsidóságtól határozottan megkülönbözteti, tehát zsidó és zsidózó nem lehetett.

III. Tétel. Jézus nagyobb az angyaloknál, mert Istennek ezek felőli akarata az volt, hogy Isten fainak szolgálatára legyenek, Jézust pedig az ő felkentjévé, Krisztusává tette, mely a legnagyobb méltóság, és urává tette a zsidóknak, a többi nemzeteknek, maguknak az angyaloknak, az az, minden ő fainak — a kiknek három rendje van — fejévé, az ő Isten parancsának és erejének s akaratának teljesítésében való oly nagy buzgóságaért, hogy azért meghalni nem rettegett, csak-hogy Isten akarata örökre megálljon, a miért az Isten őt imádatni és bizonyos módon és formában tiszteltetni parancsolta, mint zsidók és nem-zsidók királyát. Zsid. I. R. 4. 5. 7. vers.

Ime — mondja Uzoni — ebből látjuk Bogáthinak a harmadnyár előtt akarata ellen elfogadott hitvallását Jézusról, a ki Isten minden más fiánál nagyobb, és az Atya megparancsolta, hogy őt mások imádják és bizonyos módon (bizonyos isteni tisztelettel) tiszteljék.

A többi Tételek is mind Bogáthi unitárius-voltát igazolják.

IV. Tétel. Jézus nagyobb, mint Mózes.

V. Tétel. Jézus nagyobb, mint Áron.

VI. Tétel. Jézus nagyobb, mint minden Lévi-nemzetségbeli pap.

VII. Tétel. Jézus nagyobb, mint Ábrahám.

VIII. Tétel. Jézus halála nem csak hogy semmit le nem vont az ő tiszteletéből, de azt inkább növelte. Bogáthi így fejezi be írását: Ezeket irtam Válaszúti György kedves hitrokonom és különös jó barátom kedvéért Pécsen, 1582. jun. 22-én.¹⁾

Van még Uzoni szerint Bogáthinak 1582—83. Pécsen készült kézirati művei közt az 5. számú, melynek 129. lapján e kérdés van fölírva: Vajjon a Szent Irásnak a Krisztus imádásáról és tiszteletéről szóló szavai és példái csak az ő polgári imádásáról és tiszteletéről értendők-e? tehát külsőleg Jézus nevére térdet kell-e hajtanunk? vagy a lelki imádás is értendő? Erre ő ezt feleli: „Látható emberek s azon lelkeken kívül, a kik bizonyos alakban Istent képviselve tűnnek fel az emberek előtt, és az Atya Istenen kívül semmit sem kell tisztelni és imádni.“

11-dik műve: Szent Dávid zsoltárának fordítása, melyek az időbeli historiák értelme szerint különb-különb magyar ékes nótákra, az Isten gyülekezetének hasznára és lelkiépületére formáltattak és fordítottak Bogáthi Fazakas Miklóstól.²⁾

Minthogy az épen imént elősoroltak szerint, Bogáthi az egész Új-szövetségre magyarázatokat irt, ez mutatja, hogy azt nem tartotta pusztán históriának, s nem csekélyebb fontosságúnak, mint az ó-szövetségi írásokat; nem is tartotta Jánost és evangéliumát Mózesnél és az ó-szövetségnél kevésbé Isten kijelentésének; XVI. tétele pedig Jézusban való keresztény hitét s unitáriusságát minden kételyen felül emeli.

4. Dr. Kohn véleményével szemben megemlítem Kriza János néhai tudós unitárius püspök nézetét, a ki tagadja Bogáthi szomba-

¹⁾ Historia Ecclesiast. Vol. 1. Lib. I. Cap. VII. 263. J. Vesdössze Ker. Magvető. XV. köt. 8. l. levő közlésekkel.

²⁾ Historia Ecclesiast. Vol. 1. Lib. I. Cap. VIII. 341—42. ll.

tósságát; énekei — úgymond — nem viselték magukon inkább a szombatoság jellegét, mint a Szenczi Molnár Alberté, Heltaié vagy Thordai Jánosé. Ily értelemben Szent Dávid és az egész ó-testamentum szombatos... Bogáthi — mondja Kriza — Dávid érzelmű volt, szombatos nem lehetett, mert a zsidózás visszamenés, őt pedig írásai az előhaladás hívének mutatják. A szombatos secta szilárd megalapítása — jegyzi meg Kriza püspök — Péchi műve s későbbi korbéli tény, mint Bogáthi zsoldárfordítása. ¹⁾

5. Végre Bogáthi unitáriussága mellett felhozok még két pozitív tény, egyik: hogy ő 1586. a thordai unitárius középtanodában az ifjúságot tanította, tehát Rector volt, mert ez időben csak ez állás volt szervezve s szűkösen fizetve. ²⁾ Ezt ő maga írja Mátyás királyról irt műve verses előszavában. ³⁾ Ez évben szintén Sós-Thordán gondolta ki fia elvesztésén keseregve Jób könyvéről irt magyarázatát, ⁴⁾ s 1584. itt dolgozta az Énekek Énekéről irt művét. ⁵⁾ Tíz évvel korábban 1576 és 1577-ben is irt szintén Thordán 3 verses költeményt, de nem mondja meg, mely minőségben volt Thordának lakója? ⁶⁾ akkor is Rector volt-e vagy más tiszten járt? előszavai-ból nem tűnik ki, s az emlékek nem szólnak róla. De ha e két év-közben csak néhány évig volt is Rector, az hihetlenné teszi, hogy szombatos és zsidó lett volna. A folytonos támadásnak kitett unitáriusság ezt meg nem engedte volna. A mint a gerendi papságból a fejedelem emberei felcirkálták s menekülésre kényszerítették: úgy még kevesebbé engedték volna meg azt, hogy egy gymnasiumnak zsidózó, szombatos igazgatója legyen.

A másik meggyőző bizonyíték kolozsvári unitárius magyar prédikátorsága 1588—1592. között. Képzeltető-e, hogy Hunyadi Demeter püspök, a kinek csak elvi súlyos engedmények árán sikerült az unitárius egyház fenmaradásának biztosítása, a zsidózó és szombatos Bogáthit saját körében, püspöki eklézsiájában megtűrje? Hisz ez kockázttatása lett volna a törvény védelmének. A fejedelem czirkálói kétségen kívül hamar kipuhatólják Bogáthi zsidózását, s feljelentvén, őt állásáról azonnal elmozdították volna. Sőt czirkálásra sem volt szükség, csak *Z s o l t á r a i t* kelle bemutatni a fejedelemnek, ha azok szombatos szelleműek lettek volna, s rögtön elkergetik vagy elzárják

¹⁾ Ker. Magvető. XV. évtolyam. 163. l.

²⁾ „ „ „ „ 356—47. ll.

³⁾ „ „ „ „ 248. l.

⁴⁾ „ „ „ „ 249. i.

⁵⁾ „ „ „ „ 247. 249. ll.

⁶⁾ „ „ „ „ 9. 10. ll.

őt, hogy veszélyes újítást magában foglaló tanaival a kolozsvári unitárius nagy eklézsiát meg ne tántorítsa. De egyik sem történt, sőt Bogáthi békében hirdette négy éven át a kénytelen elfogadott, módosított unitárius hitelveket, s egyházától meggyászoltatva halt el püspökével egy évben — 1592-ben. ¹⁾

Dr. Kohnnak Kimchi s más zsidó biblia magyarázók műveiből vett s Bogáthinak és Zsoltárainak szombatosságát igazolni kívánó érveivel én az új szövetségről s Jézus, Istenhez való viszonyáról írt tiz kézirati művét állítom szembe; más állításaival, föltevéseivel és inductiv okoskodásaival pedig kolozsvári prédikátorsága s thordai tanítósága tényét, s az olvasókra és szakértőkre bizom annak elhatározását: én akarom-e okvetlen unitáriusnak látni Bogáthit és Zsoltárfordítását, vagy dr. Kohn szombatosnak és zsidónak mindketőt? Bogáthi irodalmi s egyházi működése egész körében más és több szombatossági bebizonyított jel és jellemvonás ki nem tűnik, mint a miket dr. Kohn Zsoltárfordításából kiolvas, kihüvelyez és kikövetkeztet; de ezt kritikai erővel bírónak el nem lehet fogadni részint azért, a miket a fordítások természetéről s a fordítók és utándolgozók eredetiek iránti kötelességéről fennebb eléadtam, részint pedig azért, mert Bogáthi fennlevő Zsoltárfordítása nem az eredeti, nem tudjuk: mit írt ő? s mi abból szombatosi interpolatio, bővítés vagy átalakítás?

E korszak szombatos irodalmában feltűnő, hogy a Szent-Erzsébeten és Kis-Solymoson féltudósoktól átírt Bogáthi-Zsoltárok szombatos jellegüekké tétettek. Ezért dr. Kohn azon állítására, hogy egyes helyeknek szombatos értelemben módosításáról szó sem lehet, (153. l.) hivatkozom 1880-ban írt első értekezésem 179—180 lapjaira s főleg a 181—82-re, a hol a Bogáthi-féle legelső zsolnárt a szenterzsébeti másoló csaknem minden mondatában elváltoztatta, a hol tehát a versfők e jelző sora: JÁMBOR és BÖLCS egészen el van rontva s kihagyva. Tehát az oly kathegorikus kifejezés, a minőt író használ, nem elég alapos s nincs indokolva.

A mint első cikkemben 1880-ban (Ker. Magvető XV. köt. 250—51 lapján) írtam, a mig az eredeti szöveg elé nem kerül, e kérdést teljesen megnyugtatólag eldönteni nem lehet. Én keletkezési idejéről most is csak annyit tudok, mint 11 év előtt, hogy t. i. ő É n e k e k É n e k e czimü 1584. Tordán bevégzett művében saját XLV-ik zsolnárára hivatkozik; ²⁾ ebből azt következtethetőnek tartom, hogy Zsolnárkönyve egészen vagy részben akkor már meg volt írva, de hogy ép ez évben írta, azt nem.

¹⁾ Ker. Magvető. XV. évfolyam 290. l.

²⁾ „ „ „ „ 246. l.

II.

A SZÉKELY SZOMBATOSOK ZSIDÓ HITRE TÉRÉSE.

Még van észrevételem a bözöd-ujfalvi szombatosoknak zsidó hitre térése kérdéséhez.

Dr. Kohn az utóbbi években élénk figyelemmel kísérte a bözöd-ujfalvi székely szombatosok és térítőik mozgalmait, itt-ott talált énekes könyveiket s az áttértek és körülmetéltek jegyzőkönyveit megszerezte, könyvében a zsidó hitűeknek a keresztény bevett valóságokkal egyenjogosítását különös rokonszenvvel tárgyalja, s hangsúlyozza, hogy az egyenjogosítás híre elterjedésekor a bözöd-ujfalviak buzgóságukban annyira mentek, hogy közöttük élő Wolfinger Salamón nevű zsidót kérték, tanitná őket héber olvasásra s imádságokra, a ki teljesítette a kérést, s meglelt koru, sőt többnyire megöszült férfiak a téli estéken feszült figyelemmel tanulták a zsidó theológiát és héber olvasást. A hitbuzgóságban kivált a nők tüntek ki, a kik 1868-ban tanuk jelenlétében fejezték ki az előtti papjuk előtt, hogy ők szintén áttérni kívánnak az izraelita vállalásra... Wolfinger tudósította dr. Kohnt, hogy 67 éves két Kovács nevű székely május 31-én hősiessé elszántsággal hajtatta végre magán az erdő-szentgyörgyi meteszővel (schacter) a körülmetélés fájdalmas műtétét s Áron és Izsák zsidónevet vettek fel. Az öregek e példáját az ifjabbak közül elébb 29-en lelkesedve követték s áttértek a zsidóhitre, számuk novemberig 37-re szaporodott, december 31-ig 173-ra, a kiknek nagyobb része a körülmetélkedést is megtette, s valamennyi Ábrahám nevet vett fel, megkülönböztetésül egy másodikkal, mint Izsák, Jákob, Ruben stb., a nők szintén nőneveket vettek fel.

A kath. püspök panaszára Udvarhelyszék polgári hatósága 1869. nyomozást indított ez ügyben s az átállókat büntetéssel fenyegette; ezek felfolyamodván, br. Eötvös József azon tiltó rendeletet adta ki, hogy a zsidó hitre tért szombatosoknak a keresztény hitre visszatérítése kísérletétől a közigazgatási közegek óvakodjanak, s a jelen állapotot épen tartsák fenn. A cultuszminiszter szabadelvű rendeletét Dr. Kohn azon megjegyzéssel üdvözli: „A szombatosoknak zsidó hitre térése e szerint bevégzett ténynyé vált, a mi ellen még felszólalás sem történt. A keresztény világ egy parányi részecskéje visszatért ahoz az ősrégi forráshoz, melyből tizennyolcz századdal ezelőtt eredt volt.“¹⁾

¹⁾ A Szombatosok Története. 357—368 l.

Ennek következtében a „bözd-ujfalvi izraelita proselita hitközség“ 136 szombatos családfőből megalakult, szervezkedett, hitközségi jegyzőt választott, gyermekeiknek oktatót, imatermet és iskolaszobát rendezett be, ritualis fürdőt készítettek, zsinagógát építettek, kóser hús vágásra schactert fogadtak stb. Isteni tiszteletök eleinte magyarul folyt; de később a zsidó kántor mondta el héberül az imát, a közönség pedig a régi kézirati szombatos imakönyvekből olvasta a megfelelő fordításokat; még később egy galicziai schacter kántor, a ki magyarul egy szót sem értett, orthodox elveinél fogva csak a szent nyelven vélte végezhetőnek az imákat, melyeket legtöbben nehezen, sokan sehogysem értettek meg, s úgy segítettek a bajon, hogy a legfontosabb imák héber szövegét magyar betűkkel iratták át, s így olvasták el. Ennek hamar látható hanyatlás lett következése, mikor 1885-ben egy bukaresti rabbi és hitszónok őket meglátogatta, a budapesti „Magyar Zsidó-Szemlében“ érdekükben felszólalt, minek következtében 1100 frt gyűlt be a székely zsidó vallásu hitközség számára. Ezután a pesti izraelita hitközség is adott 100 forintot s a párisi Alliance izraelite Universelle szintén 500 frtot iskolai célokra ajánlott fel.

E segély által a hitközség sorsa jobbra fordult, 1886-ban magát jobban szervezte, a zsinagógát és fürdőt megigazította, az iskolát jobb karba hozta, a hitoktatás és héber nyelvtanítás azóta folyamatosan van; van vallástanítójuk, a ki 1889. óta a schacteri (előimádkozási és hitközségi jegyzői) teendőket is végzi; az erdőszentgyörgyi rabbi, helybeli tanító és két hitközségi bizottsági tag igazgatja a proselita községet, fontos ügyekben egy vagy több hitközségi tag is részt vevén benne. A zsinagóga szombat és ünnepnapokon megtelik ájtatosokkal, az isteni tiszteletet egészen orthodox szokás szerint héberül végzik, a rendes zsidó imakönyvből, melyben már meglegelősen eligazodni képesek, bár a vének a zsidó imákat könyv nélkül jobban el tudják mondani, mint a hogy olvasni képesek.

Nyelvök, ruházatuk és életmódjuk székelyes, hajukat többen lengyel zsidók szokásaként a halántékukra tekerceses fürtökbe szedik, férjhez ment asszonyok vagy levágják, vagy kendővel takarják el. Van még — írja dr. Kohn — öt szombatos család, mely nem tért át a zsidó hitre, ma is Péchi imakönyvéből végzi imádságát, melynek legalább egy példánya minden háznál van; húst rabbijoktól vesznek, a szombatot szigorúan megtartják, kereszténnyel nem kötnek há-

¹⁾ A Szombatosok Története stb. 377. l.

zasságot. Előre látható, hogy a 300 évnél tovább fennállott szombatosoknak az utolsó hivei nem sokára végkép el fognak tűnni. ¹⁾

A tudós szerző előadása e részére nézetemet egyenesen megmondom

Én a tizenhét század előtti forráshoz visszatérést vallás tekintetében visszaesésnek, magyar állami és nemzeti nézőpontból itélve meg, károsnak, a székelysége nézve sajnálatosnak tartom. A körülmétkedés — a mit igen sok mivelts zsidó nem hajtát végre gyermekén — rituális fürdő, sertés hús nem evés, keresztyenyekkel nem házasság két ezer év előtti exclusiv zsidó nemzeti szokásnak és hitanoknak ma felújítása nem egyéb, mint a régi sötét századok babonás tévelyébe visszatérés, az emberi művelődés előhaladásának föltartóztatása, czéltévesztett hitbuzgóság, a mire ma s kivált itt nálunk, szükség nincs, a mi jobbá s boldogabbá nem tesz, s azok, mint az önelszigetelés eszközei és válaszfalai, legtöbbet a zsidóknak ártanak.

A kik az együgyü székely szombatosokkal a lelkiismeret és meggyőződés szabadságának szempontjából rokonszenveznek, oda kell vala hatniok, hogy hitök gyakorlására, mint századokon át eddig, most is magyar nyelven irt ima- és énekes-könyveket olcsón vagy ingyen kapjanak, s zsidóhitőket — ha már áttérni jónak látták — nemzeti nyelvöken vallják; de elnemzetleníteni, denaturálízálni őket nem áll a magyar állam s a magyar nemzet érdekében. Ezt az ez irányban közreműködőknek nem köszönjük meg. A helyett, hogy a zsidóság szívvel-lélekkel magyarrá legyen, s rokonszenvével és szeretetével beleolvadjon a magyar nemzetbe, mint tették Angliában és Franciaországban, a legmagyarabb fajból új zsidószaporodást hozni létre, nem magyar politika, s nem magyar hazaszeretet. Ez irányt én nem helyeslem, s a kik előmozdítják, nekünk — tán tudtokon kívül — nem javunkat munkálják. Én mint magyar, sajnálom azt a 136 zsidó hitüvé és zsidó nemzetüvé lett székelyt, s azt hiszem, a bözüdfalusi zsidó-hitretérés a többi székelység hirnevének árt s árnyat vet úgy nemzeti jellemére, mint hazaszeretetére. Mózes czeremóniás vallásos szokásainak, s a szemét szemért, fogat fogért-féle ó-szövetségi törvénynek kora végkép letűnt. Ezekkel, valamint a szombatosok amaz erkölcstanával, a mit dr. Kohn is helyeselni látszik, hogy ellenségeinket szeretni, velök jót tenni nem vagyunk kötelesek, mert ez olyasmi, a mit gyarló ember nem tehet, ¹⁾ hódítani s tért foglalni vele a mai civilizáció és felvilágosodás korában nem

¹⁾ A Szombatosok Története stb. 101. l.

lehet, legkevésbé lehet pedig nálunk magyaroknál. A bözödújfalusi zsidó mustármagból terebélyes tölgy nem válik. E természetellenesen összealkotott kis egyházból nagy új zsidótelep nehezen áll elő valaha; mesterségesen galvanizált élete egy ideig tán fenntartható; de mint egy életerős, s ősi tisztaságában megmaradt magyar faj nagy tömegében levő szigetecske, a zsidóvá lett székely egyház is a természet rendes útján idővel kivész, vagy vérrokonaiba hitével együtt beolvad.

JAKAB ELEK.

TOROCZKÓI PAPOK.

Toroczkó nemcsak országszerte nevezetes regényes fekvésű szép vidékéről, erőteljes, szorgalmas és vallásos népéről, hanem egyházunkban is, mint egyik elsőrendű ekklezsia mindig előkelő állást foglalt el. A vallás-közönség s főleg iskoláink jóltevői közt ugy az ekklezsia, mint egyes tagjai nevével gyakran találkozunk. A vallás-közönség zsinati gyűlése 1760. jun. 14. és 1802. junius 16-án tartatott itten; ez évben augusztus 23-án ismét itt fogja tartani, s ez alkalomból érdemesnek tartom előbb papjai, később tanítói névsorát Uzoni J. történészünk, a Consist. és püspöki jegyzőkönyvek s levéltári okmányok nyomán közölni.

Uzoni J. szerint, M.-Peterden ismerték és kedvelték meg lakói az unitárius vallást, mely falu magyar lakói a Bástá idejében pusztultak ki.

1. Patkó Gergely 1583—1594.

Mint toroczkói pap a thoroczkó-szentgyörgyi ekklezsia javai 1583. évi összeírásnál említették először. (Lásd püsp. vizsg. jegyzőkönyv 1692—1725. 6. l.) Tehát már korábban itt kellett lennie. Neve 1593. jun. 22-én fordul utoljára elé a Protoc. Partial. (1587—1600. 56. l. Uzoni is ezt teszi ide való első papnak. (Hist. eccl. II. 858. l.)

2. Toroczkai Máté 1595—1597.

1594. aug. 25-én még küllőköri esperes volt, de 1595. oct. 2-án már Farczádi Pál iratik annak, tehát ez időközt ment Patkó helyébe Toroczkóra, honnan Kolozsvárra vitetett. Később püspök lett. Ez fordította magyar nyelvre Enyedi György püspök előde: Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti stb. című híres munkáját.

3. Járai János 1597—1608.

Toroczkóról ment Tordára. Lásd. Ker. Magvető 1888. 86. l.

4. Várfalvi Tamás? Ki, vagy kik voltak Járai után 1635-ig, nem tudtam kideríteni, Uzoni J. Várfalvi Tamást teszi Járai után, de ez nem itteni, hanem sz.-kereszturi pap volt 1629. jul. 3-án. (Prot. Gen. Cons. I. 3. l.) Előbb azonban lehetett.

5. Id. Ajtai Basil? Erről is csak véli Uzoni, hogy toroczkói pap lehetett. Biztos adatot én sem kaptam, inkább lehetett toroczkó-szentgyörgyi esperes. 1629. jul. 2—1639. jul. 11-ig gener. notar. is volt.

6. Szentmihályfalvi Mihály, 1635—†1640. jul. 7.

Ezt nem említi Uzoni az itteni papok sorában. 1626. és 1629. küüllőköri esperes volt. (Prot. Gen. Cons. I. 2. 1.) Mint hogy itteni esperesnek 1635. jul. 10-én Maksai Tamás iratik s Dálnoki Ferencz tordai pap és torda-aranyosköri esperes 1634. szept. halt el, azt következtetem, hogy 1635-ben mehetett Toroczkóra, de adatot nem láttam. Meghalt 1640. jul. elején, mivel a püspök, plébános és tanárok ez évi jul. 7-én mentek Kolozsvárról temetésére (fasc. rer. schol. I. 203. l.). Paczolay Péterné ellen a szombatosság miatt indított perben 1638. aug. 10 én tett kihallgatáskor toroczkói papnak iratik. (Lásd Tört. Tár 1884. évi folyam 549. és 550. l.)

7. Dálnoki János 1640. jul. 19—1648. apr. 23.

A kolozsvári tanárságból vitetett ide (fasc. I. 205. l.), de 1648. apr. 23-án vissza ment Kolozsvárra papnak. (u. o. 387. l.)

8. Désfalvi Miklós 1648. apr. 23—1660.

Mint tordai rectort választották Toroczkóra papnak. 1657—1660. közt vitte a vallás-közönség főjegyzőségét is (gener. notar.) Toroczkón halt meg 1660-ban.

9. Koncz Boldizsár 1660—1667. decz. 22.

Előbb volt tordai pap. (Ker. Magvető 1888. 88. l.) Generalis notárius is volt 1661. apr. 7. óta. 1661. decz. 22-én kolozsvári papságra vitetett. (fasc. r. II. 183. l.) Mint püspök halt el.

10. Szentmártoni Bálint 1661. decz. 22. — 1677. nov. 19.

Kolozsvári pap volt 1660. jul. 29 től (fasc. r. II. 162. l.) Eltemették Toroczkón 1677. nov. 21-én (u. o. 349. l.) 1661. ápril 7-én szenteltetett fel s már ez évi dec. 22-én kicseréltetett Koncz Boldizsárral.

11. Magyarosi István, esperes 1678. — 1684. apr. 24.

Láss róla a tordai papok közt Ker. Magv. 1888. 90. l. és Szaniszló Zsigmond naplójában Tört. Tár. 1852 l.

Innen Tordára ment, cserélvén Ajtai Mihályal.

12. Ajtai Mihály 1684. apr. 24. — 1686. apr. 24-ig.

Lásd ezt is a tordai papok közt Ker. Magv. 1888. 89. l. Innen Kolozsvárra vitetett.

13. Ki volt 1686-tól 1696-ig, sem Uzoni nem írja, sem én nem tudtam kikutatni. Ez időre esik erdélyben a nemzeti fejedelemség

megszünése s az ezzel járó nagy politikai változás, a minek az egyházi eseményekre is megvolt zavaró befolyása.

14. Csé p Bálint 1696—1703.

1693. máj. 20-tól 1696. Kolozsvár egyik külvárosának, Szentpéternek volt papja, mikor Toroczkóra vitetett, s innen 1703-ban Abrudbányára rendeltetett.

15. 1703—1705-ig ismeretlen. A Rákóczi szabadságharcz miatt 1702-től 1707-ig nem volt főtanácsi sem zsinati gyűlés s így sok egyházi ügyet homály borít.

16. Ajtai Kovács Jakab 1705—1710.

1701. mart. 20-án vitték a Collég.-ból Kövendre tanítónak, honnan 1705-ben Toroczkó választotta papjának 1711—1715. volt kövendi, — 1716—1735. nov. 27-ig — haláláig — bágyoni pap.

17. Ékárt Gergely, esperes 1711—1740. sept. 10.

1697—1710. volt kövendi pap, honnan Toroczkóra rendeltetett s itt halt 1740. sept. 10-én 79 éves korában. Ez tehát oly próféta volt, ki 29 évig volt kedves a maga hazájában is. Esperességet is viselt.

19. Kövendi János, esperes 1741. apr. 1754. apr.

Öregség miatt lemondván, vadadi saját jószágába költözött, hol 88 éves korában meghalt 1754. oct. 16-án.

19. Mihály István, esperes, 1754. apr. 1772. apr.

1751. sept. 2-től 1753. aug. 22-ig külföldi akadémiákon volt saját költségén. Innen Ákosra vitetett 1772-ben.

20. Geyza József 1772. apr. 24. 1781. máj 13.

A tordai papságból rendelte a főcons. 1772. január 28-án Toroczkóra, honnan 1781. máj. 13-án Kolozsvárra vitetett. Egyik legjelesebb szónoka volt egyházunknak. Lásd tordai papok közt Ker. Magvető 1888. 89. l.

21. Almási Ádám 1781. jul. 1. 1782. febr. 13.

Kövendi papságból vitték Toroczkóra, honnan 7 hó mulva már Kolozsvár vitte el, mint Geyzának méltó jeles szónok utódát.

22. Mihály Pál, 1782. ápril 24-től 1790. ápril 24-ig.

A főtanács jegyzőkönyvét 1782—83-ban az akkori főjegyző elhanyagolván bevezetni, nincs nyoma, 1782—1789-ben ki volt a pap de a toroczkói ekkla anyakönyvből kivehető, hogy Mihály Pál volt, a ki a bágyoni papságból vitetett oda.

23. Ferenczi János, 1790. ápril, 1794. ápril.

1790. junius 12-én szenteltetett fel toroczkói papságra. 1793. szept. 23-án a Repr. Consist. Kolozsvárra rendelte az elhalt Almási Á.

helyébe, de sem neki nem lévén kedve, sem az ekkla nem akarván elbocsátani, hosszas tárgyalás és rábeszélés után csak 1794. áprilban ment be Kolozsvárra, honnan azonban 21 év múlva ismét vissza tért.

24. Barabás Sámuel 1794. ápril, 1815.

1781. jun. 16-án h.-oklándi pappá szenteltetett, honnan Almásra vitetett. Midőn a Repr. Consist. 1793. szept. 23-án Torocz-kóra rendelte, ezt sem akarta Almás elbocsátani. Toroczkon halt el, 1815.

25. Ferenczi János 1815. jun. 18., 1824. aug. 1.

Ez a fenti 21. sz. a. a kit Toroczko 1815. jun. 7-én vissza kívánt papjának, s a Repr. Consist. vissza is bocsátotta Kolozsvárról, hova úgy is rossz kedvvel, s csaknem erőszakkal kényszerített volt.

1824. aug. 1-én nyugalomba bocsáttatván, meghalt Toroczko-ban, 69 éves korában, temették 1829. febr. 22. Családja nem lévén, különösen unitárius művekben gazdag könyvtárát a melléje káplánnak rendelt Vas Pál vette meg a rokonoktól. Sajnos, hogy a Vas Pál halála után csak csekély töredék került közkönyvtárainkba.

26. Vas Pál 1824—1838. ápril.

1824. áprilisban vitetett káplánnak az öreg Ferenczi mellé, s mint ilyen azon évi juliusban fel is szenteltetett.

1837. április 28-én ~~Medessére~~ *Calatin* vitetett.

27. Sárdi Sámuel 1837. ápr. 24., 1854. jun. 13.

Kora legjelesebb szónokai közé tartozott, miért az ekklák versenyeztek megnyeréséért. (L. Ker. Magvető 1889. 372. l.) A Sylvester György halálával a kolozsvári ekklésia is kétszer hívta meg, de szemei gyengeségével mentegetőzve, a meghívást nem fogadta el. Növekedő fiai könnyebb taníthatatása végett az árkosi papságot 1837. ápr. 24-én mégis a toroczkoival cserélte fel. 1849-ben gutta ütés érvén, Gál Lajos fiatal papjelölt neveztetett melléje káplánnak 1850. áprilisban, a ki 1855. ápr. 24-én Kövendre választatott meg.

28. Koronka Antal. Esperes. 1855. ápr. 24., 1884. szept. Kövendről vitetett Toroczko-ra, hol szívszélhűdés következtében életének 79-ik, papságának 59-ik és esperességének 35-ik évében meghalt 1885. jan. 15-én. Széles ismeretű hirneves pap, nagy tekintélyű esperes és jeles egyházi író, kinek Imakönyve és számos egyházi beszéde jelent meg nyomtatásban is. Özvegye Sylvester Zsuzsánna, a Sylvester György pap és tanár leánya, kitől született Antal nevű fiu kiskorában elhalt. Első nejétől, Kovács Borbárától maradt két leánya, Létai Lajosné és Ádámosi Györgyné.

1883-ban szélhűdés érvén ez évi nov. 1-től, 1884. ápril 24-ig

Mózes Mihály, kolozsvári isk.-főnök, azután a helybeli tanítók helyettesítették septemberig, a mikor nyugalomba vonult. Élétrajzát lásd Ker. Magvető 1885. 59. l.

29. Gál Miklós 1883. sept. 5.

A 25. sz. a. Gál Lajos kövendi lelkész fia. Mint a sz.-kereszturi gymn. isk. főnökét, az E. K. Tanács 1880. nov. 14-én akadémiaira jelölvén. 1881. szeptember 5-én Londonba indult, onnan három év múlva, 1884. július 13-án jött haza, s elfoglalta a toroczközi papi állomást, melyre még Londonba léte alatt egyhangulag megválasztatott.

BENCZÉDI GERGELY.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

CXIX.

RADECZKY BÁLINT UNITÁRIUS PÜSPÖK (1616—1632) LEVELE KORNIS
FERENCZHEZ. 1624. OCTÓBER 9.

Radeczky Bálint püspök e levelének első részében válaszol Kornis Ferencznek előbb hozzá küldött levelére s terhes betegségével menti magát, hogy eddig nem válaszolhatott.

Kornis a Cancellár fia ügyében találta meg a püspököt. A Cancellár ekkor (1624) már Kovácsoczi István volt, de ennek nem volt fia, a kinek érdekében megkerestesse a püspököt, és ha volt volna is, maga irt volna egyenesen. Föltehető tehát, hogy a megelőző s ekkor már kegyvesztett Cancellár Pechi Simon fia érdekében kereste meg Kornis levelével a püspököt. És e föltevésünk annál valószínűbbé válik, ha meggondoljuk, hogy Kornis Ferencz sógora volt Pechinek s minthogy Kornis Judith, Pechi Simon első neje még 1621-ben meghalt s épen Radeczky tartott fölötte gyászbeszédet mártius hó végén Szent-Erzsébeten a sírnál, Pechit pedig ugyanakkor május havában fogságba tétette a fejedelem Szamosujvárra: így az anyját vesztett fiu gondozása a nagybátyára szállott.

A levél utolsó részében még egy kis történelmi adatot találunk, hogy t. i. a szenterzsébeti iskolának 1623-ban Boldogasszonyfalvi Péter volt az igazgatója tovább egy évnél és hogy az iskola főigazgatójának — Pechinek szerencsétlenségét — minthogy személyes szabadsága elvesztése mellett vagyona is lefoglaltatott — maga az iskola is megérezte; mert az iskola igazgatója Boldogasszonyfalvi egész szolgálati idejére nem kapott fizetést. Ennek megkaphatása végett tehát megtalálja a püspököt, Radeczkyt, ki igen melegen ajánlja ez ügy elintézését is Kornisnak.

E Boldogasszonyfalvi Péter később Kolozsvárt folytatott papi hivatalt, a mint ezt mutatja Radeci „Formula administrandi coenam dominicam“ című s a szerző halála (1632) után 1638-ban ki-

adott¹⁾ ugyanazon évi aug. 20-án történt elkobzása vagy betiltása következő szövegeiből: „Protestatio . . . contra libellum (itt következik a könyv címének leírása) coram me solo Machaele Siklóssy, praesentibus etiam Daniele Beke alias Šepsi-Szentgyörgyi Superintendente unitariorum et aliis etiam duobus eiusdem farinae pastoribus Claudiopolitanis, nempe Petro Boldogasszonyfalvi et Paulo Cziehi²⁾ instituta. Ennek az könyvnek in publicum kibocsátását ennekelőtte is prohibeálta volt őnga, mostan ismét ugyan cum protestatione prohibeala őnga az következő diaetaig vagy terminusig, az mikor őnga proponálja az tanács urnak s revideáltatja, minthogy vagynak még valami contrarietások az könyvben: akkor deliberálnak felőle, ha ki kellessék-e bocsátani vagy nem? Ennek az könyvnek végében vagyon egy vespertina oratio is.“ Másolatban az országos levéltárban Siklósi protocolum 6. lap.³⁾

Az a kérdés támad még itt, vajjon a szövegben előforduló Siklyossy Mihály és a Siklosi protocolum írója egy és ugyanazon személy volt-e? És továbbá: Vajjon e Siklyossy, vagy Siklosi név nem hibás másolat után keletkezett-e Szent-Miklósi Mihály nevéből, ki papja volt Pechi Simonnak s a deési gyűlés alkalomával áttért az akkor orthodoxanak nevezett ref. vallásra s később a marosvásárhelyi ref. egyházközség papja volt 14 évig s meghalt 1668-ban 65 éves korában.⁴⁾

A szép latinsággal írott levél itt következik:

Generose Domine, mihi plurimum Colende etc.

Delatis G. D. Vrae officiorum meor. Studiis quam promptissimis, eidem a Deo Opt. Max. fausta et felicia quaeque ex animo precor.

¹⁾ Radeci többi műveit: a) Geistliche Gesänge. Klausenburg 1620. b) De matrimonio tractatus. Claudiopoli 1621. c) Funebris laudatio Judithae Kornisio coniugis Simonis Pechi. Claudiopoli. 1621. d) Disciplina ecclesiastica. Claudiopoli 1626. (Ennek 2 kiadása ugyanott 1694.) és e) Az említett „Formula administrandi. 1638.“ lásd Szabó Károly „Régi magyar könyvtár.“ Budapest, 1685.

²⁾ Hogy ilt Csécsi vagy Csehi értendő és olvasandó-e? ebben felvilágosítást nyújthat a kolozsvári unitar. hitközség papjainak névjegyzéke. (Boldogasszonyfalvi Péter és ifj. Csehi Pál nem kolozsvári, hanem az előbbi kolozsi, s az utóbbi ádámosi pap volt; kolozsvári papoknak tévedésből irattak, a mi onnan keletkezhetett, hogy hihetőleg a Kolozsvárt tartott főtanács által lettek az itt jelzett ügyre nézve kiküldve. Szerk.)

³⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek X. kötet 201—202. lap. Szerk. Szilágyi Sándor, Budapest, 1884.

⁴⁾ Bod Péter „Hungarus Tymbaules continuatus“ 82—83. lap. (Siklosi és Szentmiklósi nem egy személy, mert amaz kolozsmonostori requisitor, ez pedig pap volt. Szerk.)

Quod ad litteras, quas G. D. Vra Superioribus diebus ad me dederat in negotio filii M. Dni Cancellarii nihil responderim, id in meliorem partem ut G. D. Vra accipiat, maiorem in modum rogo. Utebor enim valetudine ita adversa et tantis corporis cruciatibus divexabar ut morti omnino quam Saluti essem propinquior. Sed et nunc tanta est virium mearum imbecillitas ut vix calamum in manus sumere eumque regere possim. Quod si vero divina benignitas me convalescere voluerit et aliquid officii generoso isti juveni praestare potero, id me quam fidelissime esse facturum, G. D. Vra Sibi pervasum habeat. Caeterum a Petro Boldogasszonyfalvi non ita pridem compellatus sum, quandoquidem (uti refert) Rectoratus munere integrum annum et eo amplius in Schola Szentersebetiensi functus fuerit, et ex pacto suo stipendio nihil dum perceperit, ut ad Dominationem V. Generosam Scriberem, ab eaque peterem, si quo modo fieri possit, ut operam dare velit, ne debita sua mercede frustretur, id quod, ut pro Sua pietate G. D. Vra faciat, enixe rogo; eidem me et officia mea iterum atque iterum addicens, Deumque orans, ut eam una cum suis omnibus quam florentiss. conservet. Dat. Claudiopoli die 9 octobris Anno 1624. G. D. V. Servtor. obsequ. Valent. Radecius.

Kivül czim: Generoso Domino Francisco Kornis de Homorod Szent Pál, Judici Regio Sedis Siculicalis Udvarhely et Domino meo et Patrono singulari observantia, perpetuo mihi colendo.

Eredetije a Teleki nemzetség levéltárában.

Közli: KONCZ JÓZSEF.

HALAADÓ ÉNEK

(kedvező terméskor.)

Isten! téged imádunk,
Te szent templomodban.
Előtted leborulunk,
Kegyess hódotban.
Fenségedet dicsőítjük:
Áldásaid hálás szívvel hirdetjük.

A föld arany kalászsát,
A fák gyümölcseit,
Természet garmadáját,
És drága kincseit;
Békességünk, egészségünk:
Mind te adtad jószágodból minékünk.

Gondviselésed Atyánk,
Örködött felettünk,
Hogy csapás ne szálljon ránk:
Védelmesze lettünk.
Aszály, jég, dér, zivatarok;
Elkerültek, nekünk mit se árthattak!

Fogadd el hát Istenünk,
Buzgó háladásunk,
Bár erőtlens rebegünk,
Nézd el gyarlóságunk.
Bűneinket, oh, bocsásd meg,
Megtérésünk és könnyeink kedveljed!...

RÉDIGER GÉZA.

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1891. máj.

Viguié tanár és pap. — De Pressensé Edmund pap. — Reuss tanár. — A papi konferenciák s a vallási testületek évi közgyűlései.

Szerkesztő Ur!

Nagyon sajnálom, hogy a februári füzetre szánt levelem eltévedett s ön nem kapta meg. Két tanulmányt tartalmazott, melyeknek némi fontosságot tulajdonítottam, s a melyek bizonyosan érdekelték volna az ön olvasóit. Nem akarom újból írni. Mivel azonban úgy tartom, hogy nem szabad hallgatással mellőznünk azokat a nagylelkű embereinket, kik mély nyomokat hagytak maguk után egyházunkban, rövideden ismétlem a miket elveszett levelemben Viguié tanárról és papról írtam.

Viguié Aristid 1829-ben január 29-én született s theologiai tanulását Montaubanban végezte; miután a theológiából bachelareausi oklevelét megnyerte Berlinben, Bonnba és Strasburgba ment theologiai tanulmányai folytatása végett; Strasburgban tudori oklevelet nyert, két nagybecsű értekezéssel: egyik az új testamentum természetéről és tekintélyéről; a másik: a reformált apologetika történelme. Pap volt a Nimesi nagy templomban 1853—1877-ig és a consistorium elnöke 1866—1879. Ez évben neveztetett ki tanárrá a theologiai karhoz Párisba. Tanársága alatt hívták meg a szabadelvű protestánsok segédpapul az Oratoire templomhoz; tagja volt a franciaországi református egyházak központi consistoriumának, és az egyetemi karok tanácsának. Az irodalom, a tudomány és művészet köréből számos barátja volt. Párisi papszkodása kiválóan jelentékeny volt a béke és egyetértés ügyében; e hivatást szerencsésen gyakorolta már Nimesben az 1872. évi zsinat után. A kedélyek akkor nagyon fel voltak ingerülve és délen zugoló ellenmondások emelkedtek a zsinat határozatai ellen Viguié különös tapintattal le tudta csillapítani a felháborodást, s megtudta nyugtatni a sértett öntudatot; ezért Nimesben nagyon sajnálták, hogy Párisba tanárnak nevezték ki. Mint tanár világos és termékeny előadásáról volt emlékezetes s a tanulók iránt tanusított szives jószágáról; kiket barátainak nézett és jó tanácsaival támogatott. Tanácsára és utasítására, többen lettek a szabadalvű kereszénység hívei, a nélkül, hogy azok lelkiismeretére nyomást gyakorolt volna valaha.

Azonban Viguié nem mint tanár fog éini a francia protestan-

tizmus történelmében, hanem mint pap. Ő mindenek előtt és felett pap volt, valójában ezt a foglalkozását is szerette leginkább, s ily minőségében volt a legnagyobb, legjelentékenyebb az ő hatása. Rendkívüli tehetséggel volt megáldva a prédikálásra. Ha valamely tárgyat tanulmányozott, rendkívüli határozottsággal és tiszasággal fogta fel azt minden oldalról; és minő világossággal tudta fejtegetni. Ezért hallgatóságát mindig ellenállhatatlanul el tudta ragadni, anynyival könnyebben, mert egész valóján tükröződött a jóság és hallgatói iránt viseltető meleg rokonszenv. Nem lehet kibeszélni azt a sok jót, a melyet prédicatioival eszközölt. Hány lelket bátorított fel kötelességei teljesítésére, hány szívet emelt fel levertségéből, hányat vigasztalt meg fájdalomában, hány habozó lelket vezérelt jó utra. A déli nagy egyházakban nem volt vallásos ünnepély, melyen ne prédikált volna.

Emlitém szive jóságát és békitő jellemét; a melynek kivált a párisi nagyon meghasonlott eklésiában volt legláthatóbb hatása; ez érezte és siratta meg leginkább az ő halálát. Halálával a szabadelvűek azon aggódtak, hogy mi történik velök; különösen oly consistoriummal szembe, mely éppen nem volt hajlandó nekik oly papot adni, a ki meggyőződésöket ossza. De éppen ebben tünt ki annak a békitő munkálkodásnak az áldásos gyümölcse, melyet Viguié tizenegy évi paposkodása alatt folytatott a párisi ekklesiában. Az Oratoire ekklesia presbyteriuma, melynek tagjai többnyire orthodoxok, Viguié helyére szabadelvű papot választott, Roberty lyoni pap személyében. A presbyterium elnöke, egy nagyon is orthodox pap; a választás ellen emelt néhány ellenzésre, és azokkal szembe, a kik azt akarták, hogy orthodox pap választassék, kijelentette, hogy pályáját nem akarja igazságtalansággal végezni s ő arra a papra szavaz, a kit a szabadelvűek kívánnak. Tíz év óta ily nyilatkozatot nem lehetett hallani.

A párisi consistorium heves vita után megerősítette a presbyterium választását. Viguié utóda nagy tehetségű fiatal pap, kinek szép jövőt lehet ígérni.

Viguié számos munkát hagyott maga után: csak a jelentékenyebbeket sorolom elé; két értekezését már említettem. 1856-ban kiadta: „a keresztény elv a reformációban.“ 1860-ban: „a pantheizmus és az exact tudományok.“ 1864-ben: „az apostolok symboluma“ 1867-ben: „a materialis pozitivizmus.“ 1869-ben: „a karácson ünnep eredete.“ Ez eredeti és nagyon érdekes tanulmány stb.

Ezekon kívül kiadott három kötet beszédet s értekezést, melyek mind elkelvén, ujra kellett nyomatni. Ezekben a beszédekben igen sok emelkedett van; különösen azokban, a melyekben a protestantizmus multját korunkkal hasonlítja össze. Irodalmi munkássága mellett művészeti, s kivált zenészeteti érzékkel is birt. Genfben 1879-ben négy igen szívesen hallgatott felolvasást tartott az egyházi zenéről. Viguié novem. 6-án halt meg éppen egy évvel Bersier után. Nehány hónappal a Viguié halála után, a halál elragadta tő-

lünk De Pressense Edmundot. Már a mult évben jeleztem a betegséget, mely barátai s az ő maga reménységét is elvette. Benne a protestantizmus egyik legderekből vesztette el. Egy ember, ki őt ismerte, s a ki, bár nem volt vele egy valláson, becsülni tudta, névszerint Simon Gyula ur így nyilatkozott róla: „kik közelről látták, és a kik ismerték, gyöngéd, de egyszersmind merész lelket, a kik emlékeznek azokra a lelkesült harczokra, melyeket a „lelkiismeret és polgári szabadság mellett vívott; a kik látták, hogy „minden alkalommal készséggel kelt fel a szabadság, a morál és a haza mellett és a „kik érezték azt a nemes hatást, a melyet gyakorolt a magánéletben „is, jól tudják, hogy egy erő tünt el közülünk.“ Valójában ő hatalom volt nem kevésbé az egyházi, mint a tudomány és politika terén; oly erő, melytől emberi számítás szerint, még sokat lehetett várni. De Pressensé nem volt öreg, 1824-ben született Párisban; atyja katolikus volt; de korán protestánsná lett. De Pressensé teológiát Lusanne-ban, Svájcban, tanult Vinet vezetése alatt. Tanulmányait Németországban, Halleban meg Berlinben folytatta. Berlinben a tudós Neandert hallgatta, a kinek előadásai keltették fel benne az érteket az egyházi történelem iránt, a melynek később munkássága legnagyobb részét szentelte. Németországból való visszatérte után, fiatal korában, papnak választotta a Taitbaut-i szabadelvű ekléziába, hol csaknem tíz évig Bersier volt a társa. A Taitbouti ekléziában nagyon szerették, mint papot, nagy befolyása is volt. De ez a munkakör, e kis ekléziában nem volt elégséges az ő nagy tevékenységének. A lelkiismeret szabadságáért való küzdelem akkor igen élénk volt, s ő magában tehetséget érzett, hogy e küzdelmet az egyházi térnél nagyobb térre terelje, ezért a politikai áramlat magával vitte; tagadhatatlan, hogy e téren sok szolgálatot tett a közszabadságnak és a közmorálnak. 1869-ben barátaival, Favre Gyulával és Simon Gyulával s másokkal résztvett azokban a tanácskozásokban, melyek a császárság elnyomó és demoralizáló uralma alatt, némi bátorsággal és sok kockázattal Párisban tartottak. Pressensé, meggyőződésének melegével, hangzatos szavával nagy hatást gyakorolt az összesereglett népre. Ezért 1871-ben Páris várossa a szavazatok nagy többségével képviselőnek küldötte a nemzeti gyűlésbe. Mindig a szabadságnak, a hit és lelkiismeret szabadságának védelmezője volt.

Mindig ellene volt azoknak, kik nem tudni minő dogma és önkényű elvek alapján csak a vagyon szabadságát követelték, valamint azoknak, kik forradalmi radikálizmusból a cultus budgettet el akarták törölni és a templomokat be akarták zárni.

Szóval előtte a lelkiismereti szabadság a legfőbb hatalom volt, s a mi e nélkül történt, annak semmi érdeke sem volt előtte. Nem lehet tehát csodálni, hogy politikai ellenfelei egyszer klerikálisnak, máskor forradalmárnak tartották. Sőt maga is fel szokta néha hozni ellenmondó ítéleteit, hogy tanusítsa azt a változatlan hűséget, a melylyel a lelkiismereti szabadságot mindig védelmezte; s ebben főkéleltesen igaza volt; mert e szabadság eredeti létezése elvitathatlan. És

éppen ezért ellenfelei is tisztelték és becsülték. Annyi igaz, hogy De Pressensé leghevesebb szónoklata közben sem ejtett el oly szót, mely valakit sérthetett volna. Tényeket idézhetnék, melyekből kitűnjék, hogy ellenfelei is mennyire becsülték.

Azt szokták mondani, hogy De Pressensé úgy szerette a szót, mint a katona szereti kézi fegyverét. Ez igaz; a megpróbáltatás azonban annál súlyosabb volt reá nézve, mivel betegsége miatt egy év óta nem beszélhetett; de mégis e hosszas vonaglás alatt is mindenben tevékeny részt vett. Halála még katolikus barátaira nézve is hathatós tanítás volt. E tekintetben Simon Gyula így nyilatkozik: Mindenünk örökké meg fog emlékezni arra a látványra, melyet előttünk feltárt. „A míg fenjárhatott, mindig eljárt a Senatusba és az Akadémiába, és ott, nem tudván szólani, barátságos jelekkel felelt a hozzá intézett kérdésekre, annyira érdeklődött a tárgyalások iránt, mint azokban a napokban, a mikor részt vehetett a vitában. Ugy látszott, hogy ez a haldokló él, mert már a tökéletesebb életet élte, látszott, hogy nem fél a haláltól, a mely rémítette. Ugy élt, mint bölcs, s úgy halt meg, mint hős.“ Simon Gyula ez utolsó szavához hozzá tehetnők: keresztény.

A lapok pártkülönbség nélkül tisztelettel emlékeztek meg a papról és politikusról, s a temetésén megjelent sokaság a maga rokonszenvét fejezte ki. Ez alkalommal jelezni kell azt a külön isteni tiszteletet, melyet Hyacinth atya rendezett a De Pressensé emlékére. Régóta baráti viszonyban voltak; De Pressensé bátorította Hyacinth atyát az ultramontanizmus ellen való küzdelemben, s helyeselte a római hivatalos egyháztól való hirhedett megváltását.

Ugy látszik, hogy De Pressensé Hyacinth atya fellépésétől többet várt. Hyacinth mindig nagy tisztelettel viseltetett iránta, ezt halálakor is ki akarta mutatni, e czéلبől templomában De Pressensé emlékére vallásos isteni tiszteletet tartott; az innepen sok protestáns jelent meg. Mindnyájunkat meglepett a kép, melyet Hyacinth atya De Pressenséről nekünk felmutatott: Ugy állította őt előnkbe, mint fél katolikust, a ki helyeselte a halottakért való imádságot. Leginkább megbotránkoztunk, midőn a szónok beszéde végén hosszú imát intézett De Pressenséhez, melyben arra kérte, hogy legyen közbenjárónk Istennél.

De Pressensé munkái számosak; a mellett, hogy francia és külföldi lapokba és Szemlékbe folytonosan dolgozott, barátjával Bersierrel megalapította a „Revue Chretienne“ szemlét, melyet 30 évnél tovább vezetett és részben szerkesztett. Bámulatos tevékenységével e mellett csaknem minden esztendőben egy-egy munkát is adott ki; ezek közül a főbbek: „Jézus Krisztus, az ő kora, élete és munkája“; ez a becses munka felelet Renan Jézus élete című munkájára; továbbá: „Evangeliumi tanulmányok“, melyben történelmi és vallási értekezései vannak. „A vaticani concilium, annak történelme, polgári és egyházi következtetései“ nagyon jól írt, mélyre ható tanulmány s egyersmind legjobb történelme az 1872-ben tartott conciliumnak. Azon-

ban De Pressensének kétségkívül legnagyobb munkája „Az egyház három első százának a történelme“, mely öt kötet. Ő maga is ezt a munkáját tartotta legbecsesebbnek. Nem czélok birálatot írni De Pressensé munkáiról; bár több mondani és kifogásolni valóm volna. De Pressensé orthodox volt; de ez az orthodoxia sajátzerű, mondhatnám, egyéni volt. Az egyházzal való felfogása is éppen annyira egyéni volt, mint orthodoxiája; ezért gyakran megtörténik, hogy az ő munkáinak olvasása közben, ellenkező ítéleteket és oly okoskodásokat talál az ember, melyek a logikával ellenkezőknek tetszenek, sőt ellenkezők is. Ez annak a harcnak a következtése, mely egyéni keresztény felfogása és a lelkiismeret szabadságának, melyet nem csak a maga számára, hanem mások számára is megkövetel, legyőzhetlen szükségessége között benne foly. Ebből következik, hogy az övével ellenkező nézeteket elítéli az egyéni felfogás szempontjából; azután a lelkiismeret szabadságának nevében elismeri, hogy az ellenfél jogai jogosultak, s az egyházi szervezetben helyök van. De Pressensé ur soha sem tudott megmenekülni ettől az ellenmondástól. Azonban, hibái mellett is, De Pressensé a lelkiismereti szabadságnak egyik legékesenszólóbb, legmerészebb és legőszintébb védői közé fog mindig tartozni; s egyike lesz azoknak, kik a rossz sajtó, és aljas irodalom ellen fáradhatlanul, hevesen küzdöttek. Ön tudja, hogy ő volt indítványozója, a pizkos irodalom ellen való társulatnak; barátai Simon Gyula és Bérenger senátorok megígérték, hogy kezdeményezését folytatni fogják. De Pressensé április 8-án halt meg torokbajban, melyben régóta szenvedett.

A halál bizonyos idő óta szorgalmasan arat sorainkban s mint a villám, csak a legmagasabbakat sújtja. De Pressensé után nyolcz nappal, korunk egyik legnagyobb theologussa halt el; évek számával megterhelten, maga után hagyván nagy munkásságnak szép gyümölcsseit. Reuss Ede halt meg 87 éves korában. Ő 1827-óta tanár volt a strassburgi egyetemen. Es éppen azért beszélek róla, mert csaknem félszázig volt tanár egy francia egyetemen. Reuss első rangu tudós volt. A keleti nyelveket a tudós orientalistával, Sacyval tanulta. A bibliai kritika terén Reuss által elért eredmények sok ideig a theologiai tudományok legmagasabb vívmányaiul fognak maradni. A strassburgi tanár munkái a protestáns világban valódi tekintélyek. De Reuss munkái kétségkívül legnagyobb szolgálatot tettek Franciaországnak. Elmondhatjuk, hogy a Reuss francia nyelven írt munkái tárták fel előttünk a bibliai magyarázat és birálat magasabb tanait, mely eddig a francia közönség előtt merőben ismeretlen volt. E tekintetben biztosan állíthatjuk, hogy „a keresztény theológiának az apostolok korában való történelme“ című könyve valóságos forradalmat idézett elő közöttünk a félszáz óta megállított eszmékben. Kétségkívül neki volt legnagyobb hatása az orthodox theologia felfogásának megváltoztatására. E következményt Reuss munkáinak

nem csak mély tudományos, eredeti volta idézte elé, hanem előadási modora is, melyekben a támadást és keserű polemiát teljesen kerüli. Az ő nyomós munkássága nem kevésbé hatalmas befolyásának másik oka az, hogy a munkáiban jelzett eredmények hallgatói előtt már mind ismeretesek voltak az ő előadásaiából, ezért a mi egyházunk leendő papjai már be voltak vezetve a tudós tanár vizsgálódásaiba.

Feltűnő, hogy Reuss éppen olyan szerény ember volt, mint nagy tudós, kevesebb reklámot soha senki sem használt. Jelmondatul a régi huguenottákét választotta: „az igazság győz“. Szives volt mindenké iránt, kik tanácsát kérték, és senki sem távozott el tőle felvilágosítás, felbátorítás nélkül. Reuss hoszszú pályája végéig folytonosan dolgozott. A hivatalos tanítással kevésbé elelőtt megszünt ugyan, de folytonosan dolgozott. Az ő theologiai és bibliai könyvtárához a közkönyvtárakon kívül hasonló gazdag magán könyvtár hihetőleg egy sincs.

Lehetetlen e helyen a Reuss munkáinak hoszszu jegyzékét adni; az idézettekén kívül a főbbek: „Az új testamentumi iratok canonicus volta a keresztény egyházban,“ továbbá „Beszéddek és theologiai tanulmányok“. E három munkának nagy tekinélye van Németországban, hol a tudományos theologiat inkább szeretik, mint Franciaországban. Végül: „A biblia, új fordítás bevezetéssel és magyarázatokkal“, 16 kötet nyolczadrétkben. Ez mestermű, melyben mindenik szent könyv előtt bevezetés van, s mindeniket magyarázat, értelmezés és jegyzések kísérik.

Megemlítem ez úttal, hogy az apokalypsis híres enigmáját is Reuss fedezte fel; s az apokalypsi számokat ma már mindenki elfogadta. Végül nem kell elfelednünk, hogy Cunitz-al meg Baummal megkezdette Calvin összes munkáinak a kiadását, eddig 44 kötet jelent meg.

Minden évben ez idő tájban rövid szemlét szoktam adni a Párisban tartott vallási-évi gyűlésekről. Ez évben nagyon rövid lesznek; először, mert a lutheránus papok conferentiája, melynek ajtai mindenki előtt nyitva vannak, ez évben nem tartatott meg; pedig kétségkívül ez lett volna a legérdekesebb. E mellett úgy látszik, hogy ez évben nem volt akkora érdekltség, mint az előbbieken; úgy látszik, hogy például az orthodoxok papi conferentiája nagyon lanya volt; s a szerint a mit arról hallottam s a mit az orthodox lapok közöltek, éppen nem volt érdekes. A lapjaikból, melyek különben nem gazdálkodnak a részletességekben, jól lehet látni, hogy magok az orthodoxok sem voltak megelegedve conferentiájokkal. A felolvasások egyikének czime volt: „A szentlélek természete és munkálkodása.“ Az előadó azon kezdette, hogy a szentlélek személyisége csak szent János evangéliuma 14., 15. és 16. fejezeteiben van határozottan megállítva; azután különös logikával azt következettette, hogy ezek a helyek megvilágítván Szent Pál szavait,

könnyen elvezetnek a szentháromságra. Meg kell vallanunk, hogy ez nem nagyon nyomós logika; mikor pedig a szentlélek munkálkodásáról beszélt, csaknem igazolta az illuminizmust. Ugy látszik, hogy a felolvasást kísérő vita kissé heves volt ama megjegyzések és czáfolások miatt, melyeket Ménégosz és Sabatier tanárok tettek a felolvasó fejtegetéseire. Egyáltalában magok az értelmes orthodoxok sem fogadták igen melegen ezt a vitát, melynek az lett volna a feladata, hogy a szentháromság új alapon bizonyíttassék be. A másik tárgy volt: „a pap mint lelki kalauz.“ Ugy látszik, hogy ez még kevésbé keltett érdekeltséget, mint az első. A pappól gyóntatót csináltak; úgy tetszik, mintha valamely hitczikkely fölött vitatkoztak volna. Vajjon az orthodoxia visszafelé halad-e a középkorba? Mikor látjuk, hogy minő kérdésekkel foglalkozik és tölti az időt, könnyen elhiszszük, hogy csakugyan visszafelé halad. A jövő évi gyűlésre kitűzetett: „A tekintély a hit dolgában“; az eléadó De Pressensének a veje, az „institut des Missions“ igazgatója Boegner úr leend.

A számos vallási társulatok különböző gyűlései sem tűntetnek fel semmi érdekest. Kiveszem a párisi protestáns bibliai társulatot, mely elnökétől Schickler úrtól egy igen jeles beszédet hallott. Beszédét azon kezdte, hogy a biblia fordításainak revíziója mindig nélkülözhetetlen volt s az is lesz; ez bevezetésül szolgált arra, hogy Oltramare haláláról és az ő új-testamentumi becses fordításáról beszéljen. A bibliai társulat ebből a fordításból 1873 óta 70 ezer példányt osztott ki a mi eklézsiáinkban; az orthodox eklézsiák közül is sokan kértek. Oltramare után Viguié tanárról emlékezett meg az elnök. Viguié sokáig volt tagja a társulat igazgatóságának. Viguié-ről különösen mint prédikátorról beszélt, oly prédikátorról, a ki szerette olvasni a bibliát a népnek s a ki ki tudta választani az oly rövid, hatásos helyeket, a melyek a szívekbe vésődnek s a melyekre szerette alapítani papi tanításait. Beszéde vonatkozó részét így végezte be: „különösen ragaszkodott a vigasztaló helyekhez, hallgatóit nem állította a Sinai aljába, hanem a Galilei hegyre, hogy ott vele lássák a csendes és békeszerető mestert, a mikorra neki is meg kell jelenni e mester előtt; a halálát megelőző vasárnap a szenvedőket, a reményteleneket ezzel vigasztalta: jőjjetek én hozzám, kik elfáradtatok és megterhelgettetek és én megvigasztallak titeket“. Ez volt az ő utolsó tanítása. A bibliai társulat 1890. évi számadását bevételi többlettel zárta be; a mi régóta nem történt, a mi annál feltünőbb, mert a vallási társulatok ez évben nagyobbára veszteséggel munkálkodtak; például „az elemi nevelési társulat“, a missió társulat, melynek hiánya 100 ezer frankra megy. E nagy hiányra vonatkozólag meg kell jegyeznem, hogy az főképpen a Loyalty szigetre telepített missió miatt történt, hol francia missionariusok foglalják el az angol missionariusok helyét; meg azokra az állomásokra is sok költség kellett, a melyet a társulat a francia Congóban újlag telepített. Egy általában nekem úgy tetszik, hogy ezekben a vallási gyűlésekben kevesebb élet, kevesebb buzgalom és lelkesedés mutatkozott, mint a megelőző években. Valahogy meg kellene szüntetni e

lankadtságot. Azt hiszem, hogy nem kellene a gyűléseket mindig Párisba tartani.

Nekem úgy tetszik, hogy el lehetne fogadni a francia protestáns történelmi társulat gyakorlatát, a mely évi gyűléseit a francia protestantismus különböző főbb helyein tartja, s mindenütt érdekeltséget kelt. Ez évben Bearnban gyűlt össze; e gyűlésről még nem írok, mert tudósítás még nem jelent meg.

D. CHARRAUD.

I M A.

(Szentkirályi Árpádné szül. Koncz Julia koporsójánál Szombathelyen 1891. május 17. Pünköst első napján)

Életnek és enyészetnek Ura, egy Isten, Atyánk a Krisztusban! lelkünknek szomorú gondolataival, szívünknek elborult érzéseivel állunk itt, e gyászos ravatal mellett. Oh mily kemény ítéletet tartál felettünk. Oh mint érezzük mi is a te sujtolásodat, melylyel egykor Izraelt fenytéd eképpen: siralomra fordítom a ti Innepiteket és minden éneklésiteket keserűségre.

Mi sirunk és sóhajunk a nagy veszteség felett, melyet a te akaratom — oh erős Isten — e házra és lakóra váratlan mért. Nincs többé a szerető hitves, nincs a mivelte lelkü, a fennkölt szellemű nő, kit az értelem fénye s nemessége érzeményinek oly sokak fölé emelt; osztozunk a férj keservében, a kinek néma önmegadásában mintha hallanók a kesergő pátriárka szavait: az Ur az én dicsőségemtől megfoszta engem És mi, a résztvevő sokaság, a letűnt életnek kedves emlékeitől illetve, a halálnak gyászos munkájától ijedten szólunk az ó szövetség bölcsével: Hová fordult a te szerelmesed? Oh mert a mi lelkeinket is érinti e gyász; mi is sokszor éreztük az ő munkás szellemének hatását: gyönyörködtünk szeretettel párosult komolyságában; a szép és ékes házi rendben, a könnyed és nyájas társalgásban, a mindenre kiterjedő figyelem s gyöngédségben tündöklő otthoniasság közkedvességnek érdemlett polczára emelék. S kinek nevét erény, tisztelet környezé, im hült tetem leve.

Mi sirunk és sóhajunk a gyermekszivekre borult sötét gyász felett is. Mintha mi magunk is éreznők a forró könnyek melegét, melylyel új életet szeretnének lehelni a kihült szívbe azok, kiket egykor melegséggel táplált; mintha mi is éreznők a fájdalom éles nyilalásait; meg-meg ujuló zokogásukban mintha hallnók a mérhetetlen bánatnak kitöréseit. Oh hová lön az édes jó anya? miért nincs most is ajkain tanács, szívében égő szeretet, mint régentén vala? mi lett a drága életből, mely boldogságot és reményt adott annyi szerető kebelnek, mely a családi tüzhelyet is oltárrá szentelé? Im, e gyász koporsó felel: letűnt örökre! halálnak keze oltá ki azt könyörtelen. Hiába volt annyi imádság; hiába minden ápolás; erősebb a Teremtő, mint a teremtmény; hatalmasb az Ur, mint a gyenge porhüvely s nekünk akaratán megnyugodni kell!

Mi együtt sirunk és együtt sohajtunk a rokon keblekkel is; a megszakadt földi kötelék után áldó emlékezetben keressük elégtételünk. Oh mennyi boldog nap, hány kedves pillanat szól a multból rokon lelkek békéjéről, ok milyen sok édes emlék ujul meg e ravatálnál, hol minden sziv keservet önt, minden lélek keservben áll. Oh mennyi gyászfátyolt szőtt e halál, hány szemben fakasztotta könnyeknek árját, hogy csordultig teljék a keserüségnak pohara!

Velünk együtt sirnak, velünk sohajtanak annyi szenvedők és szerencsétlenek, éhezők és ruhátlanok is, kiket jótékonyágaiban részeltetett. Kiknek arczaín egykor könnyeket törölt, könnyeiket hozzák el most áldozatul.

Ur Isten, édes Atyánk! tekints le magas egeidből e gyászra s ki megrendítő csapásban szólottál ítéletet, elfogyhatlan jószágban adj vigasztalást. Kérve-kérünk téged, nyujts erőt a bánatos férfinak, hogy a kire még annyi üdvös munka vár, kit szép reményü gyermekek neveznek édes atyának, pótolhasson enszerelmében anyahiányt. Nézz alá a gyermekek keservére s ha megengeded is, hogy mint tavaszmezőnek virági felett, úgy romboljon szivükben a vihar, ne hagyj őket vigasztalan; a drága tetemekre hulló könnyekben ragyogtasd égi szövetséged szivárványszíneit; tápláld szemök nedűjével a lélekbékének olajágait. Szüntesd, oh szüntesd meg szerető rokonoknak könnyárját s a sötét sirhalom felett is éltesd a hitnek világát.

Szólj mindnyájunkhoz a te biztatásoddal, hogyha sebet ejtnek is kezeid, irt és balzsamot adsz Gileadból A válás megrendítő fájalmát enyhítsed a viszontlátás édes reménységével.

Drága halottunk felett dicsőítsd meg atyai kegyelmességedet; kinek életéért oly sok imát hallott az ég, gyászos sorsán zokogástól telt meg a lég, — ki lelkében hitet őrzött, szivén reményt táplált, — ki őrszem volt családjában s emberek között jóltevő: lelkének nyersen örök idvességet az égi honban; porrészeinek nyugalma felett álljon őrt a te isteni békeséged.

Szent Fiad nevében kérünk, hallgas meg minket. Amen.

GYÖRFI FERENCZ,
szentmihályi unitárius pap.

GYÖNGYMONDATOK.

(Ujkori íróktól.)

Betegség.

Rásztkórotokból majd kigyógyultok, ha az élet derekasan kezd kicsufolni. *G ö t h e.*

Az öregség és egy kevés betegség, időt nyujtnak nagy meg-gondolkodásra. *Se vign é a s s z o n y.*

Mikor a beteg saját nyavalyájába szerelmes, meg kell őt csalni, hogy meggyógyíthassuk. *M a l e b r a n c h e.*

Nagy betegségeknel a legrémítőbb válság után áll be azonnal a gyógyulás, mint csodaeset. *S a n d G y.*

Birálat.

Szívünkben gyóm tenyész, ha szél nem ér. Ki rosszat mond felőlünk, az csak gyomlál. *S h a k e s p e r e.*

A bírálatokat, ha azok nem gúnyiratok — akár a fejedelemre, akár a legalsó polgárra vonatkoznak — nem kell eltiltani. *II-ik J ó z s e f c s á s z á r.*

A néző gyakran jobban fel tudja fogni az eljárásokat, mint az eljáró. *H e g n e r.*

Könnyebb bírálni, mint tenni; valamint könnyebb parancsolni, mint végrehajtani. *II-ik F r i d r i k.*

Mindent bírálni akarunk, s mindig a rossz látponton állunk. Magunkat bírálni akarva, igen közel vagyunk magunkhoz; másokat akarva bírálni, igen távol állunk tőlük. *F o n t e n e l l e.*

Az ember értelme szabaddá született, s joga van megbírálni mindazt, a mit csak megismerhet. *C o n d o r c e t.*

Biró.

Ha az embert a szándékért itélnők el, melyik becsületes embert nem lehetne életében tizszer felakasztani? Ha a bírónak jogot adunk a vádlott lelkében olvasni, mi lesz az emberi igazságszolgáltatás egyéb, mint képmutató önkénykedés? Nem a vétkes cselekedet tenné a bűnt, hanem a bíró szeszélye vagy előítélete. *L a b o u l e y e E d u á r d.*

A kit meglát az igazság, azt megragadja : bánja is a törvény, hogy tolvaj itél tolvaj felett! Shakespere.

Mikor a bírónak nincs egyéb a fejében, mint nagyravágyás és kevélység, soha sincs akkor igazság és emberség a szívében. *Voltaire*.

Bitang.

A törvénytelen gyermekek a legkiáltóbb bűnök. *Saphir*.

Mikor a nő férjét idegen származásu gyermekkel terheli, áru-
lást, hitszegést alávalósággal tetéz. S ha létez borzasztó helyzet a
világon, ilyen azon szerencsétlen apáé, ki nem bizván saját nevében,
nem meri magát szíve legédesb érzelmeinek odaengedni, és gyerme-
két megölelvén, azon kell kételkednie: nem egy idegennek gyerme-
két, nem gyalázatának zálogát ölelgeti-e? *Rousseau*.

Bizalom. Bizalmatlanság.

Megérdemli, hogy megcsalva legyen, ki a gondolatlanál szí-
vet keres. *Schiller*.

Nagyon kedves dolog, sorsunkat reá bízni arra, a ki minket
szeret, — s úgyszólván, magunkat más által gondozva érezni. *Sand*
György.

Alig csalatkozik, a ki másban nem bizik. *Petrárka*.

Bocsánat.

A kinek kezében van a boszuállás és megbocsát, mindenütt
hősnek tartatik. *Voltaire*.

A hol csak panaszolni való van, ott sok megbocsátandó is van.
Sand Gy.

Könnyen megbocsát az ember azoknak, a kiktől félni kell.
Voltaire.

IX-ik *Lajos* francia királynak egy ember akkor nyújtott kérel-
met büntetés elengedésért, mikor az a templomban imádkozott. A
király azt válaszolta: Jókor kérsz, mert én is most kérem Istenemtől
bűneim bocsánatát, és így következetesnek látom, hogy én is neked
irgalmazzak, kérelmednek elégtételt fogok adni!

Bohózat.

A bohózatok kedvelői romlott izlésűek és ítélő tőhethég nél-
küliek. *Petrárka*.

Jól meg kell jegyezni, hogy azon dolgok melyek minket gyö-
nyörködtetnek, többnyire helytelenségek. *Montesquieu*.

Boldogság.

— — — Rajtunk áll, hogy boldogok legyünk,
Csak akaratos ne legyen természetünk.

Gyermek dolog, inkább szomjazni, mintsem más
Pohárból inni, mint a melyre kedve jött.

A bölcs — mert nem jogunk a sok válogatás —

A honnan jut onnau issza az örömet. Petőfi.

Csupán egy eset van, mikor az ember állithatja, hogy az ő
tetteges helyzete jobb vagy rosszabb, mint szomszédáé; ezen eset
a féltékenység, és percze a győzelem. *Voltaire*.

A valódi boldogság megítélésében tulságig sokat adunk a lát-
szatra; ott tesszük fel, a hol legkevésbé van; ott keressük, a hol
nem tudna lenni: a jó kedv igen kétes jel, — gyakran csak mások-
kat ámit, mint szerencsétlen — s magát is. *Rousseau*.

Mikor az ember a boldogságot jól kereste, sehol is azt jobban
fel nem találja, mint saját házában. *Voltaire*.

Annyira nem vagyunk a földön boldogságra hivatva, hogy vagy
testünknek, vagy lelkünknek szükségkép szenvedni kell, mikor t. i.
egyszerre nem szenved mindkettő, — s az egyiknek jóléte csaknem
mindig a másnak hátrányára van. *Rousseau*.

A boldogságvágy sohasem alszik az emberek szívében. *Rousseau*

Az egyforma boldogság unalmassá lesz; szüksége van az élet-
nek magaslatoakra és alantabbi fokozatokra; s azon nehézségek, melyek
a dolgokba vegyülnek, felébresztik a vágyat, s fokozzák az örömet.
Molière.

Minden lélek nem képes a boldogságra, mint nem minden föld
tud egyenlően aratást adni. *Chateaubriand*.

A legboldogabbak sorsa is összefont fonalszál, bánatból s öröm-
ből vegyesen szöve. Bánatok teszik édesebbé az örömet, veszteség-
ből s nyereményből alakul az; egyik a másikat váltja fel, most el-
komorítván, majd felderítvén lelkünket. *Smiles*.

Igen nagy szolgálat, hivatal és gazdaság semmitsem használ-
nak a boldog életre, sőt néha aval ellenkeznek is. *Argens*.

Az ember nagyon aggodik azon, hogy a jelen perczen boldog
legyen; ezt egy jövő időre hagyja, mintha a jövőnek más tulajdo-
nának kellene lenni annál, a mely már megérkezett. *Fontenelle*.

A boldogságnak, hogy valóban tökéletes legyen, a legtökélete-
sebb dolgok szemléléséből kell eredni. De mi oly tökéletes, mint a
szépség és erény? mi szebb a mindenségnél? s melyik erény hason-
lítható a legfőbb lény jóságához és igazságához? *Hume*.

Az életben nagy boldogságot ne várj, arra az emberi természet
nem fogékony. *Hume*.

Akaratunknak nem áll hatalmában, hogy boldogok lenni ne
óhajtsunk. *Malebranche*.

Bolondság.

A bolondság az egész világot körüljárja, mint a nap, mindenütt
fénylik. *Shakespeare*.

Jobb az okos bolond, mint a bolond bölcs. *Shakespeare*.

Gyűjtötte: *KISS MIHÁLY*.

PROTESTÁNSOK-E AZ UNITÁRIUSOK ?

E kérdést gyakran teszik fel s felelnek rá tagadólag, tudatlanok tudatlanságból, tudósok elfogultságból. Mi az unitáriusokat kétségtelesenül protestánsoknak tartjuk. De nem úgy némely debreczeni theologus, kik következetesen hirdetik, hogy az unitáriusok nem protestánsok. Az a hang, melyet a Magy. Prot. Irod. Társaság megalakítása alkalmából eléggé ismerünk, most külföldön szólal meg ellenünk. Dr. Szlávik Mátyás, eperjesi theol. tanár a Magy. Prot. Irod. Társaságot a Gothában megjelenő „Theologische Studien und Kritiken“ czimű folyóirat ez évi első számában ismertette, sajnálatosnak mondotta azt a heves tollharczot, melyet annak idején protestáns lapokban a felett folytattak, hogy vajjon protestánsok-e az unitáriusok és hogy főképpen az együletben részt vehetnek-e. E megjegyzés nem maradhatott felelet nélkül. Dic-ófi lelkész és Erdős theol. tanár az említett folyóirat harmadik számában így nyilatkoznak: „Ja; wir Debreciner behaupten es für immer aufs bestimmteste, dass die Unitarier nicht zu den Protestanten gehören und dass sie als solche den Arbeitsplan eines protestantisch-litterarischen Vereins nur stören würden, falls sie zu Mitgliedern desselben wären angenommen werden.“ E nyilatkozatra Dr. Szlávik, valamint arra a támadásra, melyet ellene Balogh Ferencz a „Szabad Egyház“ 9-ik számában (czimével ellenkezőleg a legorthodoxabb protest. lap Magyarországon) intézett s megleckéztette azért, mivel a Dávid Ferencz együletnek felolvasást merészelt küldeni, a „Sárospataki Lapok“ 22-ik számában megadta a maga részéről a méltó feleletet. Hogy az ő felvilágosításai fognak-e „orthodox ellenein“, hogy megnyilik-e szemük Channing és Parker látására, kik az amerikai összes keresztény egyházak életére oly termékenyítőleg hatottak; hogy legújabb egyháziródmalmi viszonyaink egyik legszebb fejezetének fogják-e látni a három prot. felekezetnek a volt prot. együletben való együttműködését — alig hisz-

szük, s még kevésbé, hogy a mi szavainknak lenne nálunk valami foganatja. De a kérdéshez hozzászólani felhiva érezzük magunkat.

Az illető debreczeni urak tehát a leghatározottabban azt állítják, hogy az unitáriusok nem tartoznak a protestánsokhoz. De állításukat semmivel sem indokolják. Hát ez magában elég furcsa, egy nézetet ismételve állítani és semmivel nem indokolni. Mi az unitáriusokat protestánsoknak tekintjük és megmondjuk azt is, hogy miért tekintjük azoknak.

A „protestans” név egy nagy elvvel keletkezett, a lelkiismereti szabadsággal, melynek a speieri országgyűlésen történt protestatio csak külső mozzanata, de a névnek tartalma maga eme nagy elv, mely a hit dolgaiban csak Istent ismeri el bíról. Ez elv mellett keletkeztek a különböző protestans egyházak, melyeknek közös vonása egyfelől a római egyház tekintélyének elvetése, másfelől pedig a Jézus vallásának, az evangéliumnak az erősítése. Ez elv mellett keletkezett az unitárius egyház is mindjárt a hitújítás első száz évében.

Már most mi okon lehet tőle a protestans nevezetet megtagadni, hogy ha az a közös vonásokban egyezik a többi protestans egyházakkal. Nem foglalt-e az állást a római egyház tekintélye ellen? Nem a pápásokat ostromolta-e Dávid Ferencz hatalmas szónoklata, „hogy a pápa találmánya megromoljon és hogy Krisztus győzedelmes legyen az ő fiaiba?” És nem a Jézus vallását erősíti-e, midőn azt mondja: „Ne állítsa senki, hogy mi új tudománt kezdettünk volna hirdetni, hanem megértse minden ember, hogy mi azon régi evangéliumot prédikáljuk, melyet Szt. Pál és több apostolok hirdettek.” Mi okon lehet azt mondani, hogy az unitáriusok nem protestánsok, hogy ha a római egyház tekintélyét, a pápa esalhatatlanságát ma inkább tagadják, mint valaha, és a Jézus vallását tartják ma is idvezítőnek, az evangéliumot az alapnak, a melynél más fundamentumot senki nem vethet, s a melyre saját vallásukat építeniök kell? Mi okon, ha a lelkiismereti szabadságot és a szabad vizsgálódást, melyeknek a protestáns egyházak lételőket s mindazt a mi bennök nagyszerű, a tudományos miveltséget, a felvilágosodást, az előhaladást köszönik, tiszteletben tartják s ez elvek gyakorlását nem-hogy megszorítanák, hanem a legszélesebb értelemben és teljes mértékben kívánják alkalmaztatni?

A protestantismusnak igazi lényegét tekintve nem-hogy megtagadni lehetne az unitáriusoktól a protestáns voltot, sőt alig lehet egy felekezetet inkább protestánsnak nevezni, mint éppen őket. A protestantismus

nagy elveit sehol nem találjuk életteljesebb működésben, mint éppen ő náluk. S nem is tagadják meg a protestáns nevezetet tőlük, a kik a protestantizmust lényeges, közös vonásaiban tekintik.

Forgassátok át azoknak műveit, a kik az általános keresztény egyház történelmét megírták, vagy a kik általában más egyházak mellett az unitáriusról is irtak, sok tagadást találhattok rája nézve, de számbavehető művet alig, mely tagadná, hogy az unitáriusok a protestánsokhoz tartoznak. Az „Encyclopaedia Britannica“ mely Edinburgban, e kitűnően calvinista protestáns városban jelent meg, s melyet a legkitűnőbb tudósok irtak, az unitáriusokat kifejezetten a protestánsokhoz számítják éppen úgy, mint az egyháztörténelem és az összehasonlító hittan legkiválóbb írói.

Miből akarják önök a protestantizmust megítélni?! Dogmájukból, confessiojukból? Ez az a mérték, mely önöknél határoz? Hiszen akkor dogmájukkal előbb kebelükre ölelhetik protestánsokul a katolikusokat, mint bárki mást, mert sok egyezőt találhatnak egymással; hiszen akkor önök protestánsokul a lutheránusokat se fogadhatják el, mert dogmaik több pontban különböznek egymástól; hiszen akkor dogmájukkal önök egyedül maradnak protestánsoknak.

Dogmai szempontból beszélhetnek önök, ha úgy tetszik; de ez álláspont következése nem az, a mire önök jutnak, hogy az unitáriusok nem protestánsok, hanem csak annyi, hogy nem trinitáriusok.

De hát ilyenekül nem egyedül állanak az unitáriusok a protestáns világban. A németországi „Protestanten Verein“ programjában ezt olvassuk: „A Jézus személyéről csak oly fogalmak elégíthetik ki e kor vallási szükségzeit, melyek teljesen elismerik az ő emberi voltát és őt a történelemben helyezik.“ Hasonló programja van a francia protestáns együletnek és a hollandi protestáns társulatnak. S kinek jut eszébe tőlük a protestáns nevezetet megtagadni? Legfennebb liberális protestánsoknak mondják a más hitnézetű protestánsoktól való megkülönböztetésül. S hogy ők az unitáriusokkal együtt a kereszténység eszméit a róm. katholicismuson elől az eredeti forrásoknál keresik, ez oly törekvés, melyet a protestantizmus elveivel ellenkezőnek mondani nem lehet.

Nem szólunk arról, mivel önök e kérdést összekötötték. Elég volt már abból. Itéljen a felett a jövő. Csak arra akartunk rámutatni, hogy az önök nézete igazolatlan. Önöknek joguk van velünk nem egyesülni, semmiféle közczélra nem szövetkezni, de arra nem jogosultak, hogy ennek okául azt állítsák oda, hogy az unitáriusok nem tartoznak a

protestansokhoz, mert ez ellen a protestantismus szelleme, és a prot. egyházak fejlődése tiltakozik.

És ha önök mégis oly határozottan állanának Debreczen nevében e nézet mellett és „für immer,“ Szabolcskának „Kálvin városából“ küldött levele, melyben arról értesít, hogy Genfben „az egyetemi kálvinista“ theologia ma tulajdonképp inkább unitárius, (Debreczeni Prot. lap. 26. sz.) szolgáljon intésül arra, hogy talán elég lesz nézetükkel csak a jelenre nézve megelégedni és nem beszélni „für immer,“ mert a protestantismus haladó szelleme erősebb minden tantételnél, erősebb a dogmarendszereknél. (P.)

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Kriza-Album. Kriza János költőnk emlékére Kovács János ig. tanár, szerkesztőtársunk egy albumot szándékszik kiadni. Ugy hisszük, nem szükséges e vállalatot bővebben ajánlanunk. Olvasóink készséggel fogják azt pártolásban részesíteni. Itt közöljük az előfizetésre felhívást:

Felhívás előfizetésre: Kriza János, néhai unitárius püspök és költő, a M. Tud. Akad. I. és a Kisfaludy-Társaság r. tagja, a Vadrózsák halhatatlan szerzője szülőházát emléktáblával jelölte meg 1882. év nyarán a kolozsvári unitárius főiskola ifjúsága. Ezzel egyidejűleg elhatározott, hogy az emléktábla leleplezése ünnepén elmondott alkalmi óda és beszédek, ezek között Jakab Elek M. T. Akad. r. tagnak különös irodalmi becsü emlékbeszéde, több kiváló író művével együtt, kik Kriza János emléke iránt való kegyeletből közreműködésüket megígérték, diszes füzetben Kriza-Album czim alatt kiadassanak s a mű tiszta jövedelméből Kriza-alap létesíttessék. Ezt az alapot, a melynek egy része már az ünnepély alkalmával összegyűlt s jelenleg 246 frtot tesz, takarékpénztárban gyümölcsözteti s kamatait az ifjúság körében hirdendő szépirodalmi pályázatokra fordítja majd a kolozsvári unitárius főiskola.

Megbízásomból kifolyólag előfizetést hirdetek a Kriza-Albumra, a mely 7—8 ív terjedelemben, negyedréti alakban, Kriza János arcképével, f. évi szeptember havában kerül ki a sajtó alól.

Közlemények lesznek az Albumban egyebek közt: dr. Brassai Sámueltól, Szász Károlytól, Jakab Elektől, Kőváry Lászlótól, dr. Szász Bélától, Bodnár Zsigmondtól, Jékey Aladártól, Jakab Ödöntől, dr. Hegedüs Istvántól, Fanghné Gyujtó Izabellától, dr. Ferenczi Zoltántól, Kozma Ferencztől stb.

Az Albumra, melynek a lehető legdiszesebb kiadásáról a Hornyánszky-féle nyomda gondoskodik, 1 frttal lehet előfizetni.

Az előfizetések hozzám küldendők Kolozsvárra. (Tivoli-utca 9. sz.)

Kolozsvárt, 1891. június hó. Kovács János, igazgató tanár, a Kriza-Album szerkesztője.

Emlékbeszéd báró Orbán Balázs felett. Irta és felolvasta a M. Tört. Társulat 1890. oct. 2. választmányi ülésén Jakab Elek, m. tud.-akad. r. tag. E munka először a Századokban jelent meg, s most külön füzetben is kiadatott. A tudós történelemíró méltó emléket emelt benne a „Székelyföld“ írójának, a hazafinak, a székely nép egyik legnemesebb és legkiválóbb fiának.

Bodnár Zsigmond, budapesti egyetemi magántanár „A magyar irodalom története“ czim alatt füzetes vállalatot indított meg. Az első füzet az irodalom és irodalom-történet fogalmának s a magyar irodalom-történet korszakainak meghatározásával foglalkozik. Ezen kívül még a magyar nyelvről és a magyar népről, a nemzet eredetéről, ősvallásáról és ősköltészetéről

nyujt nagyérdékü fejtegetéseket. Azután a magyar mondaköltészetre és a középkori vallásos irodalomra tér át s az utóbbi kornak mind vallásos, mind világi költészetét kiváló hivatottsággal tárgyalja. A második füzet a hitujítás korát öleli fel. Bodnár Zsigmond kitünő tehetségű író, kinek a magyar irodalom-történet majd minden ágában vannak önálló nézetei s e nézeteket nem is késik elismerésre méltó nyíltsággal közölni. Mélyre ható tanulmánya és sokoldalú ismerete kiváló súlyt kölcsönöz ítéletének. S nagy örömkre szolgál látni, hogy ítéleteiben nyilvánuló meggyőződése nem egyszer eltér a Toldy-féle iskola szükkörű felfogásától. Megindított vállalata, mint a mely első nagyobb szabásu irodalom-történetünk s kiadása mindamellet is az író vállára nehezül, nagy feltűnést keltett. Szabad szellemü nyilatkozatai kiváló érdekességük főképpen reánk, unitáriusokra nézve. Bár a középkori katolikus vallásköltészetről megkapó képet rajzol, a hitujítás korával szemben sem elfogult. Sőt Sylvestert, Mélivst, Heltait és Bornemiszát kitünő szakismerettel behatóbban is tárgyalva, teljes méltánylattal emlékezik meg az unitárius irányzatról is. Részletesebben fogunk folyóiratunkban e művel foglalkozni. Most csak olvasóink figyelmét kívánjuk felhívni e nagyfontosságú vállalatra, mely elegáns kiállításánál fogva díszes lehet ugy intézetek, mint magánosok könyvtárának s kétségkívül legkeresettebb olvasmánya leend a magyar nemzet irodalmát behatón ismerni óhajtó miveltebb közönségnek. Megjelenik minden hó elsején 5—6 ives füzetekben. Előfizetési ára májustól deczemberig 4 frt, májustól augusztusig 2 frt. Egyes füzet ára 60 kr. Gyűjtőknek 6 példány után tiszteletpéldány jár. Az előfizetési összeget Bpestre, Tisztviselőtelep, Család-utca 5. sz. alá kell küldeni.

K. F.

KÜLÖNFÉLEK.

Az angol unitáriusok évi közgyűlése és nemzeti conferentiájok. Az angol unitáriusok évi közgyűléseit s ezzel kapcsolatosan nemzeti conferentiájokat f. évi ápril 23-án s következő napjain tartották meg Londonban, nagyszámu közönség előtt. Az innepi beszédet Blachford A., a Manchester New-College egykori növendéke s bristol-i lelkész tartotta Péld 23. r. 26. v. alapján: „Adjad szerelmes fiam a te szivedet énnekem.“ A remek beszéd egy hatalmas felhívás és buzdítás volt az unitáriusokhoz, hogy szenteljék magukat teljes szívvvel és lélekkel az egy Isten szolgálatának s az igazság ügyének ugyanazon szellemben, a mint azt elődeink tették.

Az egyházi beszéd végeztével szokásos gyűjtés volt, melyből 600 frt gyűlt be a társulat céljára. Azután Beard J. elnök üdvözölte a megjelenteket, s különösen Hochart J. lelkészt, Brüsszleből, ki mint az ottani szabadelvű egyház képviselője vett részt a gyűlésen. Hochart lelkész megköszönve a szívélyes fogadtatást, beszédjében kiemelte, hogy mennyire bátorító az ő hűveire annak tudata, hogy ők nem állanak egyedül, hanem máshol is vannak, a kik azt a hitet vallják, mint ők.

Az elnöki megnyitó után következett a társulat jeles titkárának, Ierson Henriknek jelentése, mely egy világos képet nyújtott az igazgató tanács évi működéséről. Az évi jelentésben különösen kiemeli a titkár, hogy napjainkban nagy mozgalom indult meg a vallás mezején, s annak iránya megegyezik az unitárius nézetekkel. Épen ezért felhívja a figyelmet, hogy e mozgalomban a Brit- és Külföldi Unitárius Társulatnak vezér szerepet kell vinnie. De ez csak úgy lehetséges sikeresen, ha a vidéki kisebb társulatok is csatlakoznak s így együttesen működnek a szabadelvű kereszténység diadalra juttatásában. E tekintetben örvendetes jelenség az, hogy a vidéki társulatok közül 8 csatlakozott a Brit- és Külföldi Unitárius Társulathoz, s képviselőket küldenek az igazgató tanács üléseibe.

Minden évben egy vasárnap, melyet a „Társulat vasárnapjának“ neveznek, gyűjtés történik az egyházi beszéd végeztével a társulat céljaira. Ily módon begyűlt 4100 frt. A társulat összes bevétele 56,000 frt volt, melyből szegényebb eklézsiákat segélyeztek; újakat szerveztek, templomokat építettek, könyveket, röpiratokat osztottak ki ajándékkul, s tetemes összeget missziói czélokra fordítottak. Továbbá felemlíti a titkár a külföldi hitrokonokkal való összeköttetést s levelezést, melyet a társulat nevében folytatott. Az igazgató tanács s az elnöki tiszt betöltése után az ülés véget ért. Ezután tartották meg az úgynevezett soiret, mely alkalommal szebbnél-szebb beszédeket mondtak.

Az évi közgyűlés után, mely a társulat keletkezése után a 66-ik, a nemzeti conferentia folytatta 3 napon át érdekes értekezleteit. E conferentián részt vehetnek a különböző egyházak szabadelvű tagjai is. A conferentián felolvasások tartatnak, melyeket mindig isteni tisztelet előz meg. Ez alkalommal az egyházi szónoklatot Dr. Brooke Stopford A. hirneves pap tartotta, ki az anglicán egyház hive volt régebben. Beszédjének alapigéje: I. Kor. IV. 1. 2. „Úgy ítéljen felőlünk az ember, mint Krisztus szolgálói és az Isten titkainak sáfárai felől. Egyébiránt pedig az kívántatik meg a sáfárokban, hogy az ember hűnek találtsassék.“ Felette érdekes beszédében szónok azt igyekezik kimutatni, hogy a túlságos kritika és vitatkozás milyen bénítólag hat az egyházi életre; továbbá, hogy az egyházak sikere főleg attól függ, hogy minő szellemben ragaszkodnak Krisztushoz és az ő eszményéhez. Összesen 3 felolvasás volt. Az elsőt Clarke Tamás tartotta a következő tételről: „Miért nem teszen nagyobb haladást a mi egyházunk, midőn a szabadabb elvű kereszténység oly gyorsan fejlődik?“ A másodikat Dr. Crosskey tartotta: „A nemzeti nevelésről, az egyház ellenőrzése nélkül.“ A harmadik felolvasó Wicksteed P. H. lelkész volt: „Az egyház és társadalmi kérdések“ czimű tételről. A felolvasásokat mindig vitatkozások követték, a mik érdekes eszmecserékre adtak alkalmat. Az érintett két gyűlés lefolyása élő tanubizonysága angol hitrokonainknak hitvallásukhoz való forró ragaszkodásáról s buzgóságáról.

Miért nem teszen nagyobb haladást a mi egyházunk? e kérdést élénk érdeklődéssel tárgyalták angol hitrokonaink „Nemzeti Conferentiá“-jukon. A szabadelvű kereszténység mindinkább terjed a különböző egyházakban. Hogyan történhetik az, hogy a mi egyházaink mégis nem növekesznek. Némelyek ezért a papságot okolták, mások pedig azt hozták fel, hogy a világiak nem elég buzgók. Felhozták azt is, hogy némely gazdag emberek nem áldoznak egyházi czélokra, sőt az egyik hozzászóló egyenesen azt mondotta, hogy tőlük függ, hogy az egyházak éljenek. Egy másik még egyebek mellett abban is kereste az okot, hogy a lelkészek nem eléggé művelik a stylumot. A ki a tárgyat előterjesztette, a következő négy feltételt jelölte meg a sikeresebb munkára: 1. hivatott lelkészek, 2. buzgó világiak 3. irodalom, 4. szervezés, mely utóbbi angol hitrokonainknál egészen hiányzik, mivel az egyes egyházközségek közt nincs semmi szervi összeköttetés. E kérdést mi is éppen úgy feltehetjük és többfelé kereshetjük az okot. De annyi bizonyos, hogy a felolvasó három első pontját mi is elfogadhatjuk, s az elsővel kapcsolatban mindenekelőtt theologiai intézetünk újra szervezése tűnik fel szükség gyanánt. Ezt már sokáig halasztani egyházunk érdekeinek hátránya nélkül nem lehet. És itt nem csak a theologiai tanárok számának szaporítására gondolunk, hanem azokra a módokra is, melyek minél több tehetséges ifjunak az intézetbe vonását lesznek hivatva eszközölni. Ezt mi nagyon fontos tényezőnek tartjuk egyházunk éléhaladására.

Egyházi élet Udvarhelykörben. „Pártialisunk f. hó 23-án folyt le. Igen érdekes tárgyai voltak: a karácsonyfalvi s muzsnai ekkiezsziáink

ügyének megbeszélése s az udvarhelyi templomépítés terve. Az előbbi két ekklezsia a katolikus, illetve református egyházak tóritó munkája által nagy mértékben veszélyeztetve van. Miután az ellenfelek a mi hievineket kepe-nemfizetéssel csábitgatják magukhoz: részünkről a helyes irányu vallás-erkölcsi nevelés mellett a kepemegváltás mielőbbi keresztülvitele a legsürgősebb teendő; mire nézve a közgyűlés indítványnyal járul a Főtanács elé.

Az udvarhelyi templomépítés érdekében a gyűjtés megindítása ki-mondatott s a jelen voltak meg is kezdték az adakozást. A tervezet szerint az építési anyagokat a körbeli ekklezsiaiák fogják összeadni.

A főispán-főgondnok ur ő méltósága a gyűlésen fiaival együtt mindvégig jelen volt. Az istenitiszteletet Dombi J. szt.-mártoni lelkész végezte. Dalkörünk is három darabbal szerepelt.“ (A.)

Kolozsvári főiskolánk tanári kara két uj tanárral szaporodott. A vallás- és közoktatásügyi minister az unitárius egyházzal kötött szerződés értelmében az Egyházi Képv. Tanács ajánlatára kinevezte Kanyaró Ferenczet a magyar nyelv-, történelem-, bölcsészeti tanszékre és Boros Sándort a mennyiség-természe tanira. Tanulmányait mindkettő a kolozsvári egyetemen végezte. Hisszük, hogy bennök ugy az iskola, mint az egyház buzgó tagokat nyer és örömmel köszöntjük őket állomásaikon.

Gyászhirek: Szentkirályi Árpád kereszturi felügyelő-gondnok s országgy. képviselő sulyos csapást szenvedett, nejének n a g y-solymosi Konecz Juliának f. évi május 15-én 43 éves korában történt váratlan halálában. Egy mivel, finom érzésű és jótékonyéletű nő és családanya volt, kinek halála a társadalomnak is vesztesége.

Özv Székely Sándorné szül. Hintz Zsuzsannát érzékeny veszteség érte. Fia Székely Ádám jun. hó 22-én rövid szenvedés után meghalt 51 éves korában. Az elhunyt aranyos-rákosi Székely Sándor költőnek és unitárius püspöknek egyetlen fia volt. Hivatalán kívül foglalkozott festészettel is, s munkái határozottan művész érzékről tanuskodnak.

ARANYKÖNYV.

A SZÉKELY-KERESZTURI GYMNASIUM

6-ik tanári székére tett adakozások.

VI-dik közlemény.

I. Tőkét.

a) készpénzben:

Székely Zsigmond gyűjtése Pipén	=	3	frt	75	kr.
Vitális Elek gyűjtése Parajdon	=	6	"	—	"
Bartalis Ferencz Medeséren adott	=	1	"	—	"
Jeddi Lajos Rugonfalván	=	5	"	—	"

b) költvebben:

Belle Lászlóné Sz.-Kereszturon	=	5	frt	—	kr.
Bedő Dénes k. tanár Sz.-Kereszturon	=	50	"	—	"
Telman Imre Sz.-Kereszturon	=	10	"	—	"
Darkó József Fiátfalván	=	2	"	—	"
Darkó Lajos Szt.-Miklóson	=	10	"	—	"
Kis László lelkész Kis-Sároson	=	10	"	—	"

c) Évenként:

Vitális Elek 5 évig à 5 frt	=	25	frt	—	kr.
Gálfalvi János Gagy 5 évig à 5 frt	=	25	"	—	"
Özv. Sebessi Ferenczné Gagy 10 évig à 5 frt	=	50	"	—	"
Gelei Vilmos Gagy 3 évig à 3 frt 33 kr.	=	10	"	—	"
Sándor Domokos k. tanár 5 évig à 5 frt	=	25	"	—	"
Kozma Tamás Csehétfalva 2 évig à 5 frt	=	10	"	—	"
H. Karácsonfalvi ekkla 5 évig à 1 frt	=	5	"	—	"
H. Almási ekkla 10 évig à 10 frt	=	100	"	—	"
Haranglábi ekkla 5 évig à 2 frt	=	10	"	—	"
Ifj. Gálfalvi István 5 évig à 1 frt	=	5	"	—	"

Kolozsvárt, 1891. jun. 25.

BENCZÉDI GERGELY,
közpénztárnok.

A BUDAPESTI UNITÁRIUS TEMPLOM BERENDEZÉSÉRE ADAKOZTAK:

(IV. közlemény)

Radó János 2 frt, Lévay Simon 10 frt, Petrichevich Horváth Kálmán 50 frt, Ürmössy Miklós 5 frt, Nagy Mózes 5 frt. Összesen 72 frt. — Az előző három közleménnyel (851 frt 40 krral) együtt 923 frt 40 kr.

Fogadják az áldozatkész adakozók egyházköztségünk hálás köszönetét. További adományok köszönettel fogadtatnak.

Budapest, 1891. jun. 10.

DERZSI, lelkész.

ADAKOZÁS A HOMORÓD-SZENT-PÁLI UNITÁRIUS EKKLÉZSIÁBAN.

Becses folyóiratunk a „Keresztény Magvető“-nek aranykönyvében kérek egy lapot azon kegyes adakozásoknak, melyek Homoród-Szent-Pálon unitárius egyházunk kebelében, az 1870-ik éven elkezdve tétettek, de még nyilvánosság eleibe soha sem jutottak. Tegyük nyilvánossá innen is azok neveit, a kik ez idő alatt, az egyházközség életébe lassankint életerőt csepegtettek.

a) 1871. Egyed Ferencz és Gábor Lidia megajánlották az urvacsorai kegyeret és bort, attól fogva máig adják azon feltétel alatt, hogy az ebből begyűlt összeg kepeváltságra forditassék és „Egyed és Gábor-alap“ czimen külön kezeltessék. Ez alap ma teszen 355 frt 79 krt o. á. Ezenfelül 1882. évtől a kamatok fele kepeváltságra fordítván, ez összeg is jókora mennyiséget teszen.

b) 1874. Szabó Dávid és Elekes Mária hasonczélú alapítványt tesznek, mely összeg ma 17 frt 45 kr., s ezenfelül 1884-től kezdve a kamatok fele kepeváltságra van fordítva.

c) 1875. Az összes kepezők kötelezik magukat az évenkénti kepezés alkalmával legalább 2—2 kéve buza és zab adására kepeváltságra. Ebből keletkezett a magtár, mely áll ma 100 véka őszi és 100 véka tavaszi gabonából. Pénz-alap keletkezett az adományokból 220 frt 53 kr. Ezenfelül 1880-tól kezdve, a fa-kepe ebből minden évben meglett vásárolva, mely összeg évenként 35 forintjával véve, 210 frtot tesz.

d) 1875. Sándor Péter és Dimén Mária egy köből rozstot ajándékoznak iskolai magtár alapul, hogy 10 évig tőkésitessék, 10 évtől 25 évig a kamatok fele a szegénytanulók segélye legyen és 25 éven túl az egész jövedelme ugyan a célra felhasználtassék. Ez alap ma a községi iskola kezelése alatt áll és teszen 18 frt 48 krt.

e) Az 1877. évben az Ingovány határrész birtokossai, az itt levő kaszálók évi hasznát átadják az iskola és az ekklézsiának iskolakert és czinterelem építésére. Jövedelme 270 frt; ez összegből lett iskolaikert és czinterelem.

f) 1880. Sándor Péter és Dimén Mária ajándékoznak egyházközségünknek állandó alapul 9 frtot, hogy a kamatok bizonyos részének tőkésítésével folytonosan nevelve, fordítható legyen, ekklézsia jövedelme, az egyház belátása szerint. Ez alap ma 19 frt.

g) 1881. Az összes juhos társaság 200 frtot ajándékoz torony javítás czéljából, mely összeg fel is lett használva. Ugyan e célra Tóth Ferencz tanító és neje Benkő Zsuzsána 10 frtot ajándékoznak.

h) 1884. Tóth Ferencz és Benkő Zsuzsánna 10 frtot ajándékoznak az ekklézsiának, állandó alapul ekklézsiái szükségek fedezésére. Ez alap tesz 14 frt 77 krt. Ehez a napokban özv. Benkő Zsuzsánna ujra adott 100 frtot.

i) 1886. Dimén Lajos és neje Dimén Ráchel 10 frtot ajándékoznak kepeváltságra tőkésítés mellett kezelve saját nevökön. Ez ma 12 frt 41 kr.

k) 1886. Török József 5 frtot ajándékoz, hogy 50 évig kamathalmazva, nevén kezelve, azontúl a kamatok $\frac{2}{3}$ kepeváltságuul szolgáljon, $\frac{1}{3}$ tőkésitessék. Ez ma 6 frt 46 kr.

l) 1887. A székely szabad es felszabadult atyafiak 50 frtot ajándékoznak, hogy 50 évig kamathalmazással kezelve, azontúl kepeváltságuul szolgáljon a kamatja. Ez ma 62 frt 76 kr.

m) 1888. orgonánkat a villám tönkre tévén, a hivek önkéntes adakozás utján helyre állítatják és evégre 329 frt 22 krt adakoznak.

n) 1890. Imecs Lidia, Dimén Sándorné ajándékoz egy szép tarka urasztali abroszt és egy sárgaszin selyem kehely takarót, értéke 10 frt. Legyen felírva az emlékezet könyvében.

A fennebb jelzettek adakozásokért fogadják az adakozók az egyházközség hálás köszönetét. Istentől vegyék jutalmát és a késő nemzedékek kedves emlékében azok hálóját, hogy ama kedves érzés, mely egykor az élvezők szívében élni fog, másokat is hasonlóra ébresztszen.

Adjon Isten egyházunknak sok ilyen jólelkű adakozót s adja Isten, hogy a még most csak mustármag, terebélyes fűvő nőnessen a méltó kezek közt.

Homoród-Szent-Pál, 1891. május 10.

EGYED FERENCZ,
helybeli pap.

NYILVÁNOS KÖSZÖNET.

Unitárius püspökné, Méltóságos és Főtisztelendő Ferencz Józsefné ő nagysága egy 10 frt értékű keszkenőt ajándékozott urasztali kenyér és pohár terítőtül az árkosi unitárius egyházközségnek e czímen: „Unitárius püspökné, Ferencz Józsefné ajándéka az árkosi unitárius ekklezsia számára.“ A keszkenőn, mely az 1886-ik év január 11-én elhalt Ferencz Anna utolsó kézimunkája, e szavak olvashatók: Ferencz Anna emlékére az árkosi unitárius ekklezsiának. 1891.

Fogadja a kegyes ajándékozó e helyen is az egyházközség legforróbb köszönetét.

CSIFÓ SALAMON,
árkosi unitárius lelkész.

BARABÁS ANDRÁS,
egyházkebli gondnok.

KÖSZÖNET NYILVÁNÍTÁS.

Csokfalvi születésű, Bukarestben lakó Kovács Anna, a csokfalvi unitárius ekklezsiának egy díszes urasztaltakarót ajándékozott 15 frt értékben „Emlék Kovács Annától 1890.“ felirattal. Legyen kedves Isten előtt!

Szintén ezen ekklezsiának papnéja Somai Ilona ajándékozott egy művésziesen kidolgozott metszett üvegpoharat, piros színvegyülettel, a keresztelendő gyermekek vízzel való leöntésére. Értéke 5 frt.

Fogadják a nemes keblű adakozók az Egyház nevében hálás köszönetemet!

Csokfalva, 1891. június 5-én.

FEKETE JÓZSEF,
unitárius pap.

NYILVÁNOS KÖSZÖNET.

Hálás köszönettel jegyzem fel e helyen mindazok neveit, a kik a keddi egyházközség papi háza megépítésében egyházi felsőbbségünk kegyes engedélyével eszközölt segélygyűjtésünk folytán úgy saját áldozataikkal, mint pártoló közbejárásukkal támogatták, segítézték. Pártfogóink nevei és ajándékaik ezek:

1. Unitárius vallásközönségünk főtanácsa ajándékozott két esetben összesen 90 frtot; 2. Szentábrahám testvér-egyház 10 frtot v. ezer drb. lapos cserepet; 3. medeséri testvér-egyház 4 frt 15 kr. pénzt és 7 frt értékű gabonát; 4. köröspataki testvér-egyház 8 frt értékű cserfát; 5. csokfalvi testvér-egyház 2 frt 9 kr. pénzt; 6. kabátfalvi közjegyző tek. Ozsváth Márton ur gyűjtött 6 frt 1 krt.; 7. tek. Barabás József és Gombos Sámuel tanár urak adtak és gyűjtöttek 1—1 frtot; sz.-kereszturi Nagy Ferencz ur ajándéka 1 frt 50 kr., 9. tek. Raffaj Károly ur adott 2 frtot, tisz. Raffaj Domokos és tisz. Kádár Lázár ur szintén 1—1 frtot; 10. tek. j.-szolgabirói hivatal által egy ism retlentől jött 3 frt; 11. már elhunyt tek. Jakab Gergely ur adott 50 krt; tek. Borbély Sámuel sz.-kereszturi képezdei igazgató ur adott és gyűjtött 1 frt 20 krt; 12. a szent-ábrahám községi iskola növendékei vallás- és nemzetiség különbsége nélkül tanítójuk László Zsigmond ur által adtak 1 frt 10 krt; 13. martonosi Szentpáli Ferencz és Gáspár Zsigmond adtak 2—2 frt értékű cserefát. Összesen: 144 frt 45 kr.

Fogadják valamennyien ajándékaikért egyházam legszívsebb köszönetét.
Nagy-Kede, 1891. május 15-én.

BARTÓK ENDRE,
unitárius lelkész.